

अध्याय: छ

६. नेपाली र लेप्चा उखान, तुक्का एवम् वाग्धाराको तुलनात्मक अध्ययन

६.१. परिचय

भाषा र सांस्कृतिक मूल्य-मान्यता बेगला-बेग्लै रहे तापनि धेरै समयदेखि एउटै भू-संस्कृतिक र परिवेशभित्र सहअस्तित्वमा रही आएका नेपाली र लेप्चा जातिको सम्पर्क भाषा नेपाली भाषा नै रहेको छ। कुनै पनि जातिका आ-आफ्नै लोकवार्ताका विभिन्न विषयहरू हुन्छन्। नेपाली लोकसाहित्य अन्तर्गत विभिन्न विधाहरू भए झैं लेप्चा लोक साहित्यमा पनि लेप्चा लोककथा, लोक कविता, लोक नाटक, उखान (रोड रिङ्तोम), तुक्का (छुक्योम), वाग्धारा (तुङ्बोर रिङ्), आदि विधा उप-विधाहरू पाइन्छन्। लेप्चा लोकवार्ताका माथि उल्लिखित विधाहरूबारे प्राज्ञिक स्तरमा अनि विधिवत् रूपले गहन अध्ययन, अनुसन्धान आजसम्म अपेक्षित नै छ। त्यही अभावलाई आंशिक रूपमा परिपूरण गर्नका निम्ति यो शोधकार्य गरिएको छ। यी दुई जाति तथा भाषाका लोकमा प्रचलित उखान, तुक्का र वाग्धाराहरूलाई विभिन्न विषयवस्तु संरचना, शैली आदि विभिन्न दृष्टिले वर्गीकरण गरी तिनीहरूमाझ पाइने साम्य-वैषम्यको अध्ययन विवेचन यस अध्यायमा प्रस्तुत छ।

लेप्चा लोकवार्ताको अध्ययनका तुलनामा नेपाली लोकवार्ता अध्ययनको परम्परा धेरै पुरानो रहेको पाइन्छ। यसो हुँदा नेपाली लोकवार्ता अध्ययनमा वैज्ञानिक पद्धतिहरूको प्रयोगमा पनि विकास भइरहेको देखिन्छ। ती पद्धतिका आधारमा नेपाली लोकवार्ताका विभिन्न विधामा प्राज्ञिक स्तरमै पनि अध्ययन अनुसन्धान कार्य भइरहेको पाइन्छ।^१ यसरी लेप्चा लोकवार्ताको सङ्कलन र अध्ययनका क्षेत्रमा यस्तो विकास अध्यावधि अपेक्षित नै रहेको हुँदा नेपाली लोकवार्ताका अध्ययेताहरूले प्रयोग गरेका पद्धति वा परिपटीकै आधारमा लेप्चा उखान, तुक्का र वाग्धाराहरूको पनि विश्लेषण र वर्गीकरण गरी तुलनात्मक अध्ययन गरिने छ। नेपाली र लेप्चा यी दुई जाति वा भाषाका लोकोक्तिको तुलनात्मक अध्ययन गर्ने क्रममा सर्वप्रथम नेपाली र लेप्चा उखानबारे अध्ययन विवेचन गरिने र त्यसपछि क्रमैले तुक्का र वाग्धाराको अध्ययन यस शोधप्रबन्धमा गरिएको छ।

^१ चूडामणि बन्धु, (२०६६) नेपाली लोकसाहित्य, पूर्ववत्, पृ ११०

६.२. वर्गीकरणका दृष्टिले नेपाली उखान र रोड रिङ्तोमको तुलनात्मक अध्ययन

लोकवार्ता अध्ययनका क्षेत्रमा उखान, तुक्का एवम् वाग्धारालाई अध्ययन अनुसन्धान गर्ने विभिन्न पद्धति वा आधारहरू छन्। यस्ता लोकोक्तिहरूलाई रसका आधारमा पनि अध्ययन गर्न सकिने कुराको उल्लेख हिन्दी लोकवार्ताका अध्येता शशिकान्त सोनवणेले गरेका छन्।^२ यहाँ उखान र रोड रिङ्तोम, तुक्का र छुक्प्योम आदिको विषयगत दृष्टिले वर्गीकरण गरी प्रत्येक वर्गमा पाइन्ने विशेषताहरूको विवरण प्रस्तुत गरिन्छ। उखान र रिङ्तोम अनि तुक्का र छुक्प्योमको वर्गीकरण माथि अध्याय चारमा निम्न लिखित कुराका आधारमा गरिएको छ-

क. रूपात्मक आधार

१. आकारगत दृष्टिले – लघु, मझौला, र लामा आकार भएका उखान अनि तुक्का।
२. प्रश्नमूलक र प्रश्नोत्तरीमूलक उखान अनि तुक्का।
३. अनुप्रासका दृष्टिले –आदि, मध्य, अन्त्य र आद्योपान्तानुप्रास भएका तुक्का।

ख. विषयात्मक आधार

१. नीतिशिक्षा र व्यावहारिक ज्ञानसम्बन्धी उखान तुक्का।
२. सामाजिक जीवनसम्बन्धी उखान।
३. कृषि व्यवसायसम्बन्धी उखान।
४. स्थानसम्बन्धी उखान।
५. धर्म एवम् संस्कृतिसम्बन्धी उखान।
६. पशुपन्छी र जीवजन्तुसम्बन्धी उखान।
७. प्रकृतिजगतसम्बन्धी उखान।
८. लोकविश्वाससम्बन्धी उखान।
९. अन्य विविध विषयसम्बन्धी उखान आदि।

यिनै विविध आधारबाट उखान र रिङ्तोम अनि तुक्का र छुक्प्योमको तुलनात्मक रूपले अध्ययन गरिन्छ।

^२ शशिकान्त सोनवणे (२००८) लोक साहित्य, पूर्ववत्, पृ ४१- ४२

६.२.१. रूपात्मक वर्गीकरणका आधारमा नेपाली उखान र रोड रिङ्तोम

यहाँ प्रत्येक वर्गका उखान र रोड रिङ्तोममा पाइने साझा विशेषता तथा वैशिष्ट्यहरूबारे चर्चा गरिन्छ। रूपात्मक वर्गीकरणअन्तर्गत उखानको रूप-रचना, आकार-प्रकार आदि कुराहरूबारे अध्ययन गरिन्छ। यसकारण उखानलाई रूपात्मक वर्गीकरणको आधारमा अध्ययन गर्नु आवश्यक देखिन्छ। रूपात्मक वर्गीकरणबाट उखानको रचना शैलीमा पाइने लयात्मकता, शब्द संयोजन, आलङ्कारिक चमत्कार, शिल्पगत मधुरता आदि जस्ता विशेषताहरू प्रकाशमा आउँछन्।^३ पौड्यालले संरचनागत स्वरूपका दृष्टिले उखानलाई चार वर्गमा वर्गीकरण गरेका छन्। (१) आकार (२) लयात्मकता (३) आलङ्कारिकता र (४) प्रश्नमूलकता। यिनै अभिलक्षणका आधारमा उखान र रिङ्तोमको तुलनात्मक अध्ययन यहाँ प्रस्तुत छ।

६.२.१.१. आकारका दृष्टिले नेपाली उखान र रोड रिङ्तोमको तुलना

उखान सूत्रात्मक अभिव्यक्ति हो। यसर्थ एक-दुईवटा पदावलीमा नै लामो कुरालाई अभिव्यक्त गर्नसक्ने क्षमता उखानमा रहेको हुँदछ। नेपाली उखान र रोड रिङ्तोममा यो विशेषता रहेको पाइन्छ। यद्यपि नेपाली उखानका सन्दर्भमा बन्धुले तीनभन्दा बढी वाक्य जेलिएका लामा उखानहरू भनेर – 'जोगीलाई फुक्का, भोगीलाई हुक्का,
गफीलाई टुक्का, जफतीलाई मुक्का,
घोडालाई कोर्का, फिरन्तालाई गोडा,
जागिरेलाई तोडा, तरुनीलाई जोडा,'- जस्ता लोक कथनलाई राखेका छन्।^४ वस्तुतः यस किसिमको कथनलाई तुक्का मानिएको हुँदा यसलाई उखानको वर्गमा रख्न सकिँदैन। उखान छोटोमा दुई पदावलीदेखि लिएर लामोमा बाह्र पदावलीसम्मको रहेको पाइन्छ। आकार प्रकारका दृष्टिले उखानहरू छोटो, छरिता, लामा भए तापनि उखानले गहनभन्दा गहन कुरालाई समेटेको हुँदछ। यसरी आकारका दृष्टिले उखान र रिङ्तोम दुवै तीन प्रकारका रहेका पाइन्छन्- (१) लघु

^३ शिवप्रसाद पौड्याल, नेपाली उखानको विषयात्मक अध्ययन, पूर्ववत्, पृ १४

^४ चूडामणि बन्धु (२०६६) नेपाली लोकसाहित्य, पूर्ववत्, पृ ३४१

आकारका उखान (२) मझौला आकारका उखान र (३) लामो आकारका उखान। प्रत्येक प्रकारका उखान र रिङ्तोमका विशेषता यस प्रकार छन्-

क. लघु आकारका नेपाली उखान र रोड रिङ्तोम

लघु आकारका उखानहरू दुईदेखि चार शब्द वा पदावली भएका पाइन्छन् जसमा एउटा नाम पदबन्ध र एउटा क्रिया पदबन्ध वा क्रिया पदबन्ध लोप भई दुईवटा नाम पदबन्ध मात्रै मिलेर पनि बनेका पाइन्छन्। यस किसिमका उखान र रिङ्तोमहरू कोही उपवाक्य स्तरका हुन्छन् भने कोही पूर्ण सरल वाक्य स्तरका पनि पाइन्छन्। जस्तै- 'आँखाकी सोझी नाक', 'कालो अक्षर भैँसी बराबर', 'करेलोलाई गुँडको मल दिएर पनि तितै फल्छ'। यसरी उखानमा प्रयुक्त पदहरूलाई केलाएर यिनका संरचनात्मक स्वरूपलाई देखाउन सकिन्छ। त्यस्तै प्रकारले यहाँ यी दुवै भाषाका केही लघु उखानहरू उदाहरण स्वरूप निम्न प्रकारले देखाउन सकिन्छ-

तालिका-३

नेपाली उखानहरू	संरचनात्मक स्वरूप
• उम्रदै तीन पात।	क्रि प ब+ना प ब+असमापिका क्रियायुक्त+सहायक क्रियाको अनुपस्थिति+उपवाक्य।
• एकता नै बल हो।	ना प ब+क्रि प ब- पूर्ण सरल वाक्य।
• अवसर आउँछ पखँदैना।	ना प ब+क्रि प ब+ना प ब लोप- उपवाक्य।
• करले गुहु आउँदैना।	ना प ब+क्रि प ब - उपवाक्य
• खोटो काम लुक्दैना।	ना प ब+क्रि प ब - उपवाक्य
• चोरमाथि चकार आदि।	ना प ब+क्रि प ब अनुपस्थिति- उपवाक्य।

तालिका- ४

लघु आकारका रोड रिङ्तोमहरू	अर्थ	संरचनात्मक स्वरूप
• आतान आन आअम।	• उज्यालो ज्योति उँभोतिर।	ना प ब+क्रि प ब लोप- उपवाक्य।
• आमाक नालोन आम्जी।	• मरेपछि वैद्य।	क्रि प ब+ना प ब+सहायक क्रि अनुपस्थिति- उपवाक्य।
• उङ्लेन वि कोन	• पानीभन्दा रगत चहकिलो	ना प ब+क्रि प ब को अनुपस्थिति- उपवाक्य।
• कोम ज्योक म।	• पैसा बोल्छ है	ना प ब+क्रि प ब- उपवाक्य।
• पनुन मल्योले।	• राजाले छोड्दैन	ना प ब+क्रि प ब- अपूर्ण वाक्य।
• लीगुल डक् न ली जुक।	• घडेरी हेरेर घर बनाउनु आदि।	ना प ब+क्रि प ब- विध्यर्थमूलक वाक्य।

लघु आकारका नेपाली उखान र रोड रिङ्तोमहरूलाई तुलनात्मक दृष्टिले हेर्दा यहाँ लेप्चामा भन्दा नेपालीमा यसप्रकारका उखानहरू धेरै प्रयोग-प्रचलनमा रहेका देखिन्छन्। नेपाली उखान र रोड रिङ्तोममा दुईवटा शब्दले मात्र पनि एउटा सारपूर्ण लघु आकारको उखान संरचित भएको पाइन्छ। यस किसिमका उखानहरू नेपाली र लेप्चा भाषाका वक्ताले सहज प्रकारले मुखस्थ राख्न सक्ने देखिन्छ। लघु आकारका उखानहरू प्रसङ्गवश झट्ट प्रयोग गर्न मिल्ने प्रवृत्तिका हुन्छन्। विषयका दृष्टिले दुवै भाषाका उखानहरू लोकले देखेका, भोगेका तथा अनुभाव गरेका प्रकृतिका यावत् कुराहरूलाई समेटेको पाइन्छ।

ख. मझौला आकारका नेपाली उखान र रोड रिङ्गुतोम

नेपाली र लेप्चा लोकोक्तिमा मझौला आकारका उखानहरू नै प्रशस्त रहेका छन्। माथि अध्याय चारको अध्ययनका आधारमा शब्दसङ्ख्याका दृष्टिले पाँचदेखि आठ शब्दहरू भएका उखानहरूलाई यस शोधप्रबन्धमा मझौला आकारका उखान मानिएको छ। नेपाली र लेप्चा भाषामा यस प्रकारका उखानहरूको बढी प्रयोग भएको पाइन्छ। मझौला आकारका नेपाली उखान र रोड रिङ्गुतोमका उदाहरणहरू निम्न प्रकारका छन्-

तालिका- ५

मझौला आकारका नेपाली उखान	संरचनात्मक स्वरूप
• अकबरी सुनलाई कसी लाउनु पर्दैन।	ना प ब+ क्रि प ब- पूर्ण वाक्य।
• आफ्नो काम बनाउनु कोठीको पनि पाउ मल्लुपर्छ	ना प ब+ क्रि प ब+ सहायक क्रि प- पूर्ण वाक्य।
• उँधो बगाएर उँभो खोज्नुपर्ने।	ना प ब+ क्रि प ब- अपूर्ण वाक्य।
• एकादशीभन्दा भाइ तिहार निको।	ना प ब + क्रि प ब- अपूर्ण वाक्य।
• भाले बास्ने ठाउँमा पोथी बासेको सुहाउँदैन, आदि।	ना प ब+ क्रि प ब- पूर्ण सरल वाक्य।

तालिका- ६

मझौला आकारका रोड रिङ्गुतोम	अर्थ	संरचनात्मक स्वरूप
• आथ्याक कातका थ्याकतुक नेत मसुने।	• एउटा टाउकामा दुईवटा टोपी अडिँदैन।	ना प ब+ क्रि प ब- पूर्ण सरल वाक्य।

•आजोम रे अम मअम जोबा कताप थ्याक स्यो।	•खाना मिठो नमिठो खाएपछि मात्र थाहा पाउँछ।	ना प ब+क्रि प ब+सहायक क्रि- सरल वाक्य
•स्यु डुनसेत बु रे डुनसेत दो म।	•हुने हुनामी टर्देन है।	ना प ब+क्रि प ब- अपूर्ण वाक्य।
•सतेत म्लु ब्लोड उतेत आग्रिक।	•जति भाँडो उति आवाज।	ना प ब+क्रि प ब अनुपस्थिति- उपवाक्य।
•वोमुरे सथाला फो नेत ओरेदो आसाकका मछत्ने।	•स्याल एउटै पासोमा दुईपल्ट कहिले पनि पर्देन, आदि।	ना प ब+क्रि प ब- पूर्ण वाक्य।

ग. लामो आकारका नेपाली उखान र रोड रिङ्गुतोम

नेपाली र लेप्चा दुवै भाषामा लामो आकार भएका उखान पाइन्छन्। यद्यपि प्रयोग प्रचलनमा भने यसप्रकारका उखानहरू लेप्चामा कमै देखिन्छन्। नेपालीमा यस्ता उखानहरू गद्यात्मक, लयात्मक साथै गेयात्मक हुन्छन्। दुवै भाषामा आठभन्दा धेरै शब्दहरूको मेलद्वारा निर्मित उखानहरूलाई लामो आकारका उखान मानिएको छ ।

तालिका- ७

लामो आकार भएका नेपाली उखान	संरचनात्मक स्वरूप
•अम्मलीले नबोल्ने कुरा र कागले नखाने कुरा केही छैन।	ना प ब + क्रि प ब+ सहायक क्रियाको उपस्थिति- संयुक्त वाक्य।
•इखालु मानिस र बिखालु सर्पको मात्र दुनियाँले भाउ राख्छ।	ना प ब + क्रि प ब+ सहायक क्रियाको उपस्थिति- संयुक्त वाक्य।
•उत्तानु हात हुनेको कुरो भन्दा घोष्टो हात हुनेको कुरो हो ठहर्छ।	ना प ब + क्रि प ब+ सहायक क्रियाको उपस्थिति- पूर्ण वाक्य।

•कुकुरको पुच्छर बाह्र वर्ष ढुङ्ग्रामा राखे पनि बाङ्गाको बाङ्गै।	ना प ब+क्रि प ब+सहायक क्रियाको अनुपस्थिति- अपूर्ण वाक्य।
•गुनी जनको गुन प्यारो, सज्जनको प्यारो बात, अल्छीको प्यारो निन्द्रा, भतुवाको प्यारो भात, आदि	ना प ब+क्रि प ब तथा सहायक क्रियाको अनुपस्थिति- उद्गारात्मक वाक्य।

तालिका- ८

लामो आकार भएका रोड रिङ्तोम	अर्थ	संरचनात्मक स्वरूप
•आबुङ आरिङ रे आन्युम लि, आन आरिङ आपेत रे आचोक मात।	मुखले चाहिँ राम्रो कुरा गर्नु अनि काम कुरो चाहिँ चाम्रो गर्नु।	ना प ब+क्रि प ब+सहायक क्रियायुक्त- अपूर्ण वाक्य।
•आमेल निम्बु फो यु जोङ कातका छ्योम तन न नोङ स्यो।	प्वाँख भएको चराचुरुङ्गी मिलिजुली उडिजान्छ।	ना प ब+क्रि प ब+संयुक्त क्रिया- पूर्ण सरल वाक्य।
•आदोल्याङ कोम मनिगोङने उङक्योङका डुला मनिन् स्यो।	तिम्रोमा पैसा नहुनु चाहिँ खोलामा माछा नहुनु बराबर हो।	ना प ब+क्रि प ब+सहायक क्रिया- पूर्ण सरल वाक्य।
•आमुसा निन थोङन महुन, आबोसा द्याङपत युप।	आमाको दुध चुसेर भएन बाउको गोडा चुस।	ना प ब+क्रि प ब+सहायक क्रिया- विध्यर्थमूलक वाक्य।
•इयोक कताप जुक आन मलेम मचेल नु गङने नमसिम्यु वोङ थ्योङ डुनस्यो।	काम मात्र एकोहोरो गयो अनि ख्याल ठट्टा गरेन भने मान्छे लाटा- लुटी हुन्छ।	ना प ब+क्रि प ब+सहायक क्रिया- संयुक्त वाक्य।
•कज्यु तक्सिम नाम कति नेत थाप सोङतेत तफ्योलका	बाह्र वर्ष कुकुरको पूच्छर ढुङ्ग्रोमा हालेपनि बाङ्गाको	ना प ब+क्रि प ब+सहायक क्रियाको अनुपस्थिति- अपूर्ण

थापथोङ गोङला काङकुल दो।	बाङ्गै, आदि।	वाक्य।
-------------------------	--------------	--------

घ. प्रश्नोत्तरमूलक नेपाली उखान र रोङ रिङ्तोम

उखानहरू सरल वाक्य तथा जटिल वाक्यका मात्र नभएर प्रश्नमूलक र प्रश्नोत्तरमूलक पनि हुन्छन्। भाषिक व्यवहारका क्रममा यस प्रकारका उखानको प्रयोगले श्रोतालाई आकर्षित तुल्याउँदछ। प्रश्नोत्तरमूलक उखानहरू दुई प्रकारका पाइन्छन्- १) उत्तरगर्भप्रश्न र २) प्रश्न र उत्तर। उत्तरगर्भप्रश्नमा सोझै हेर्दा प्रश्न मात्र रहे तापनि त्यसको उत्तर ध्वन्यात्मक रूपमा त्यसैमा रहेको हुन्छ अर्थात् उखानहरूमा हेर्दा प्रश्न गरिए झैं देखिए तापनि त्यो प्रश्नमा नै उत्तर निहित हुन्छ। कसैले आफ्नोमा नभएको कुरा मागेको खण्डमा उत्तर स्वरूप नेपालीमा प्रचलित उखान जस्तै- 'आफू त महादेव कस्ले देला वर?' भनेको पाइन्छ। उखानको प्रयोग गर्ने शैली प्रश्नमूलक देखिए तापनि अर्थगत दृष्टिमा यो आफै एउटा पूर्ण उत्तरको रूपमा प्रयुक्त हुँदछ। प्रश्न र उत्तर भएका उखानहरू वक्ताले आफै प्रश्न गर्छ र उत्तर पनि दिँदछ जस्तै- 'के खोज्छस् काना? आँखो।' नेपाली र लेप्चामा त्यस्ता केही उखानहरू यस प्रकार छन्-

तालिका- ९

नेपालीमा प्रश्नमूलक उखान
• अन्धालाई राँको बालिदिएर के काम?
• आफू त महादेव कस्ले देला वर?
• आइलागे बाबु जाइलागनु को सँग?
• चैतको पखालाले नै काम पुग्छ, भने छेराउटी किन चाहियो?
• जँघार तरेपछिको लौरो र मागील्याएको कोदालोको कस्ले माया गर्छ?
• बाह्र वर्ष रामायण पढेर सिता कसकी जोई?
• भालुलाई पुराण सुनाएर के लाभ?

तालिका-१०

नेपाली प्रश्नोत्तरमूलक उखान
• अघायौ ज्वाइँ? डल्लिएँ बज्यै!
• कहाँ गइथिस् हराउने? बिलाउनेको देश।
• कहाँ जान्छस् मछली? मैरै ढरिया।
• किन चाउरिस मरिच? आफ्नै रागले।
• के खोज्छस् कानो? – आँखो।
• घिउ केमा पोखियो? भागैमा, आदि।

तालिका-११

लेप्चामा प्रश्नमूलक रिङ्तोम	अर्थ
• आल्यु म्याउँ यङ लिकबा तु रे नहान सितस्योङ?	• बिरालाले म्याउँ गर्दा को अघि सर्ने?
• उलाक रेम कस्यो पत मेन न स्यु?	• कागलाई कटुसको फल पाकेर के?
• रम रे ग्योम डुनगोङ तन स्यु मात खुत स्योङ?	• भगवान् दाहिना परे कसले के गर्न सक्छ?
• लुकाल जुकस्युम्बु सरोङ दो जुक, सरोङ जुकसिम्बु आलोङ दो जुक तक न तकका स्यु डुन गोङ आन्योक मातबा सथा लाजुक स्योङ?	• भोलि गर्ने काम आजै गर, आज गर्ने काम अहिले नै गर, अहिले भरे नै केही भए ढिलो गर्दा कहिले गर्ने?
• लावो, सचक रमला परचेत बात जोक गोङने नमसिम्यु सा स्यु रिङ?	• घाम जुनलाई पनि त ग्रहदशा लाग्छ भने मान्छेलाई केकुरा?
• स्यु रे मुङ सा छ्यो?	• दुष्टसँग को मिल्छ? आदि।

तालिका-१२

लेप्चामा प्रश्नोत्तरमूलक रिङ्तोम	• अर्थ
• मोन लोम हन स्यु थुपते? -सेनला अङ्गुक।	• सुँगुरबाट के पाउँछ? घ्वाँक घ्वाँक
• मोर रे सबि लड? तदो जो प्लड दो का।	• घिउ कहाँ पोखियो? भागैमा, आदि।

समग्रमा नेपाली उखान र रोड रिङ्तोमको रूपात्मक वर्गीकरणबारे तुलनात्मक दृष्टिले हेर्दा अर्थतात्त्विक दृष्टिले यी दुवै भाषाका उखानहरू समान देखिए तापनि रूप-रचनाका दृष्टिले भिन्नै देखिन्छन्। जस्तै- नेपालीको उखान 'घिउ कहाँ पोखियो?'- भागैमा'- लाई लिन सकिन्छ। यहाँ नेपाली उखानमा जम्मा ५ शब्दहरूद्वारा निर्मित छन् भने लेप्चामा त्यही उखान त्यही अर्थ र उद्देश्यले प्रयोग गरिने रोड रिङ्तोम 'मोर रे सबि लड? तदो जो प्लड दो का' यसमा जम्मा ७ शब्दहरू मिलेर निर्माण भएको पाइन्छ।

६.२.२. विषयात्मक वर्गीकरणका दृष्टिले नेपाली उखान र रोड रिङ्तोमको तुलना

उखानले मूल रूपमा समाजमा रहेको तथा समाजसँग सम्बन्धित विषय-वस्तु वा घटना, नीति-नियम, चलन-चाँजो, धार्मिक, सांस्कृतिक, पारिवारिक व्यवस्था, कृषि-व्यवस्था, जीवनदर्शन आदि विविध विषयलाई समेटेी साररूपमा अर्थात् सूत्रात्मक रूपमा व्यक्त्याउँदछ। यिनै लोकजीवनका विविध पक्ष उखानका विषय हुन्। यिनै विषयवस्तुका आधारमा उखानको वर्गीकरण गर्नु नै विषयात्मक वर्गीकरण हो। मौखिक परम्परामा रहेका यी उखानहरूले समाजका सम्पूर्ण विषयलाई छोएको हुँदा विद्वान्हरूले पनि यसको विषयात्मक वर्गीकरण विविध दृष्टिले आ-आफ्नै प्रकारले गरी अध्ययन विश्लेषण गर्ने काम गरेको पाइन्छ। झमक प्रसाद शर्माले विषयात्मक वर्गीकरणलाई मुख्य चार वर्गमा विभाजित गर्दै अझ त्यसलाई पनि विभिन्न विषयका आधारमा वर्गीकरण गरी उखानमा प्रयुक्त सबै

विषयहरूलाई देखाउने प्रयास गरिएको पाइन्छ।^५ मूलतः सबै विद्वान्हरूको वर्गीकरणलाई अध्ययन अवलोकन गरी यहाँ नेपाली उखान र रोड रिङ्ग्तोमको विषयात्मक दृष्टिले वर्गीकरण गरी तुलना गरिएको छ-

१. नीतिशिक्षा र व्यावहारिक ज्ञानसम्बन्धी उखान तुक्का।
२. सामाजिक जीवनसम्बन्धी उखान।
३. कृषि व्यवसायसम्बन्धी उखान।
४. स्थानसम्बन्धी उखान।
५. धर्म एवम् संस्कृतिसम्बन्धी उखान।
६. पशुपन्छी र जीवजन्तुसम्बन्धी उखान।
७. प्रकृतिजगत्सम्बन्धी उखान।
८. लोकविश्वाससम्बन्धी उखान।
९. अन्य विविध विषयसम्बन्धी उखान आदि।

६.२.२. १. नीतिशिक्षा र व्यावहारिक ज्ञानसम्बन्धी नेपाली उखान र रोड रिङ्ग्तोम

सबै भाषाका उखानमा नीति-नियम तथा व्यावहारिक ज्ञानका कुराहरू पाइन्छन्। परम्परागत रूपमा पुर्खाहरूले देखेका, भोगेका अर्थात् अनुभव गरेका कुराहरूलाई सार रूपमा प्रस्तुतएका हुन्छन्, किनभने आफूले भोगेको दुख, कष्ट भावी पिँढीले भोग्नु नपरोस् भनी लोकजीवनमा छाडिराखेका सार अभिव्यक्तिहरू उखानका रूपमा प्रचलित रहेका हुँदछन्। नीतिशिक्षा र व्यावहारिक ज्ञानसम्बन्धी उखानहरूमा सदाचार, नैतिक मूल्य, लोकहितको मार्गप्रति निर्देशित गरिएका हुन्छन्, जो व्यावहारिक जीवनमा उपयोगसिद्ध हुन्छन्। वर्तमान युगमा विज्ञानको विकास तथा तकनिकी विधिको विकासले प्रत्येक समाजका घर-परिवारमा ठुलो प्रभाव पारेको देखिन्छ। यसको फलस्वरूप नयाँ पुस्ता विशेष गरी प्रभावित भएका पाइन्छन्। यसरी ठुला बडाको अर्ति-उपदेश नसुन्ने र

^५ झमक प्रसाद शर्मा, बृहत् नेपाली उखान भण्डारण, पैरवी बुक हाउस, पृ ११

आफूहरूलाई नै जान्ने र बाठो ठान्ने छोरा-छोरीहरूका निम्ति नेपाली उखान यसरी प्रचलनमा रहेको पाइन्छ - 'खुकुरीभन्दा कर्द लाग्ने', 'सानो मुख ठुलो कुरा', आदि।

रोड रिङ्ग्तोममा पनि अन्य विषयवस्तुका तुलनामा नीतिशिक्षा र व्यावहारिक ज्ञानसम्बन्धी उखानहरू प्रशस्त पाइन्छन्। लेप्चा जातिमा जन्मदेखि मृत्युसम्मका सम्पूर्ण संस्कारगत, परम्परागत धर्म-कर्म, पूजा विधि आदि जम्मै कार्यहरूमा बुङथिङ्ग अर्थात् लेप्चा पुरोहितले नै गर्ने गरेको पाइन्छ। त्यस्ता क्रियाकलापमा बुङथिङ्गले भनेका कुराहरूलाई सम्पूर्ण लेप्चा जातिले अनुसरण गर्दछन्। यस जातिमा आफूभन्दा ठुला-बडा र अनुभवी व्यक्तिले भनेका कुरालाई अनुसरण गर्ने प्रथाइँ रहेको हुनाले नीतिशिक्षामूलक उखानहरू प्रचुर मात्रामा पाइनु स्वाभाविक देखिन्छ। यस्ता नीतिशिक्षा र व्यावहारिक ज्ञानसम्बन्धी नेपाली उखान र रोड रिङ्ग्तोमहरूको उदाहरण निम्न प्रकारले दिन सकिन्छ-

नीतिशिक्षा र व्यावहारिक ज्ञानसम्बन्धी केही नेपाली उखानहरू

- अर्को हात्ती चढ्यो भन्दैमा आफू धुरी चढनु हुँदैन।
- अर्ती र ओखती सँधै तीतो हुन्छ।
- आएको मौका नचुकाउनु।
- उकालो हिँडदा झुक्नुपर्छ।
- कुरा सुन्नू अर्काको बुझिलिनु आफ्नो।
- राजाको अगाडि अनि घोडाको पछाडि नलाग्नु।
- बैगुनीलाई गुनले मार्नुपर्छ आदि।

तालिका-१३

नीतिशिक्षा र व्यावहारिक ज्ञानसम्बन्धी रोड रिङ्ग्तोमहरू	अर्थ
• आनोक नेत न आदुम कात मजुकने।	• दुईवटा कालोले एउटा सेतो बनाउँदैन।

• आन्युम आओमकन् डक।	• राम्रो उज्यालोपट्टि हेर्नु अर्थात् सकारात्मक विचार राख्नु।
• आन्युम मिकतका आफार मस्योरने।	• अरूबाट राम्रो कुरा सिक्नलाई पैसा लाग्दैन।
• इडा-इडबोड रेम डकगात आन थ्योम मगातने।	• नानी केटाकेटीहरूलाई हेर्नुपर्छ तर तिनीहरूको कुरा सुन्नु, हुँदैन।
• उड बोनबु उडलापका पुरदु मपुत।	• पानी पिउने कुवामा खरानी नहाल्नु।
• नमसिम्यु हुन्न तक्ली आपोक मात गात।	• मान्छे भएर अल्पाहारी हुनुपर्छ।
• मथ्याक्नुबु देप ब्री मातलेन तदो अथ्याक आल्योक देप ब्री मातबु टोक।	• नचिन्नेसँग विवाह गर्नुभन्दा आफ्नो विचार मिल्नेसँग विवाह गरेको असल, आदि।

६.२.२.२. सामाजिक जीवनसम्बन्धी नेपाली उखान र रोड रिङ्ग्तोम

उखानहरू भाषिक समुदायका अर्थात् समाजका प्रतिबिम्ब रूप हुन्छन्। ती उखानमा सम्बन्धित लोकजीवनको रहन सहन, जीवनशैलीको यथार्थ चित्र झल्केको हुन्छ। यसकारण विस्तृत रूपमा हेर्दा सबै उखान सामाजिक हुन्छन्।^६ यसर्थ कुनै पनि सामाजिक व्यवस्थाको परिचय प्राप्त गर्न उखानको अध्ययन गरिनु आवश्यक छ। मूलतः सामाजिक जीवनसम्बन्धी उखानहरूको कथ्य विषयले घर-परिवार, माता-पिता, छोरा-छोरी, शिक्षा-दीक्षा, भरण-पोषण आदि यावत् कुराहरूलाई समेटेको हुँदछ।^७ घर परिवार, नातागोता, इष्ट मित्र, साइनो आदि विविध विषयलाई पनि यसै अन्तर्गत राख्न सकिन्छ। नेपाली उखान र रोड रिङ्ग्तोममा पनि यसरी नै सामाजिक जीवनको प्रतिबिम्ब पाइन्छ। यसरी समाजमा मान्छेले भोगेका दुख-कष्ट, झरी बादलकै उपज हुन् उखानहरू। यसकारण समाजलाई नै उखानको आधारभूमि मानिन्छ। यस्ता केही सामाजिक जीवनसम्बन्धी उखानहरू निम्न प्रकार छन् –

^६. कृष्णप्रसाद पराजुली, पूर्ववत्, पृ ४३

^७. चूडामणि बन्धु, पूर्ववत्, पृ ३४४

सामाजिक जीवनसम्बन्धी केही नेपाली उखानहरू

- आफ्नो छोरो मर्नुभन्दा मीतैको छोरो मरोस्।
- आइलाग्यो बाबु कोसित लडूँ।
- कुमालेको गाउँमा हाँडीको दुःख।
- गृहिणीबिनाको घर भूतको डेरा।
- छोरी कुटी बुहारी तर्साउनु।
- मर्दका दसवटी जोई, आदि।

तालिका-१४

सामाजिक जीवनसम्बन्धी केही रोड रिङ्ग्तोम	अर्थ
• आलुत आचिम न तइयु नाम्लेङ आजक मुथुप ने।	• सानो चित्तले राम्री तरुनी केटी पाईदैन।
• गन फग्यो सला तदो तइयु नि।	• सबै मर्दकी आफ्नी केटी छ।
• जाछोङ नेतसा आवो तङक्योङका डान न च्योप।	• दुई जोईको पोइ, कुना पसी रोई।
• गन मरो तदोसा कताप ग्यु जुक म।	• सबैले आफ्नैलागि मात्र धन कमाउँछ।
• मरोम उडका नोपस्योङ गोङने तदोला उडका फेत नोप गात म।	• अरूलाई पानीमा डुबाउनु छ भने आफू पनि आधा डुबेको हुनुपर्छ।
• वम थेङ मयोनबुसा न्यूम च्यूप।	• गीत गाउन नजान्नेको गला सुक्यो, आदि।

६.२.२.३. कृषि व्यवसायसम्बन्धी नेपाली उखान र रोड रिङ्ग्तोम

नेपालीहरू बसोबास गर्ने भारत र नेपाल दुवै कृषिप्रधान राष्ट्र हुन्। यसकारण नेपाली र लेप्चा जातिका व्यवसायलाई हेर्दा कृषि नै दुवै जातिको पैतृक व्यवसाय रहेको देखिन्छ। यसर्थ दुवै समाजमा

कृषि व्यवसायसम्बन्धी उखानहरू प्रशस्त पाइन्छन्। यसरी कृषि व्यवसायलाई नै मूल कथ्य विषय बनाई त्यससम्बन्धी लगनशीलता मजदुरी तथा शारीरिक परीश्रम गर्ने पद्धति आदिको उल्लेख भएका उखान नेपाली र लेप्चा समाजमा प्रशस्त भेटिन्छन्।

प्राचीनकालमा मानव जातिले आफ्नो जीवन धान्ने एउटा प्रमुख पेसा सिकार थियो भन्ने कुराको जानकारी हामी इतिहासबाट पाउँदछौं। उखान पनि परा-पूर्वदिशि प्रचलित र विकसित हुँदै आएका हुनाले तिनमा मानव सभ्यताको इतिहास र मान्छेले जीवन जिउने क्रममा अँगालेका उद्योगधन्दा तथा पेसाको उल्लेख पाइन्छ। मानव सभ्यताको इतिहासमा सिकार खेल्नु, फल-कन्दमूल सहग्रह गर्नु आदि जीवन धान्ने मुख्य पेसाकै रूपमा रहेको पाइन्छ। नेपाली र लेप्चा जातिमा यस किसिमका पेसा रहेको पाइन्छ। यसर्थ नेपाली उखान र रोङ रिङ्तोमहरूमा सिकारको वर्णन तथा उल्लेख पाइएको हो। त्यस्ता कृषि व्यवसायसम्बन्धी नेपाली उखान र रोङ रिङ्तोमका नमुनाहरू यस प्रकार छन्-

कृषि व्यवसायसम्बन्धी नेपाली उखान

- अँधाराको काम खोलाको गीत।
- ओखलमा हात हाल्दा मुसलको भार छल्न सक्नु पर्छ।
- घोकन्ती विद्या, धावन्ती खेती।
- मानो खाएर मुरी उब्जाउने बेला।
- हतपतको काम लतपत।
- स्यालको सिकारमा जाँदा बाघको हतियार आदि।

तालिका-१५

कृषि व्यवसायसम्बन्धी रोङ रिङ्तोमहरू	•नेपाली अर्थ
•आन्युम इयुक जुक स्यो गोङ ने तदो न दो जुक गात।	•राम्रो काम गर्नु छ भने आफैले नै गर्नुपर्छ।
•इयुक जुकस्योङ रे सावो तोप स्योङ म।	•कर्म गर्नु नै पूजा गर्नु हो।
•इयुक रे इयुकदो म।	•काम-काम नै हो है।

• उडसुमका डु थेर गोड न्यु म।	• भेलमा माछा मार्न जानु राम्रो हुन्छ।
• काछ्यु क्योक गोड मोर प्लस्यो।	• मही पारे घिउ निस्कन्छ।
• तलिङ मनिन गोड ने तकचाम कताप न जोमन घाप मुखत्ने।	• मुस्ली छैन भने ओखलीले मात्रै धान कुटिँदैन।

६.२.२.४. स्थानसम्बन्धी नेपाली उखान र रोड रिङ्तोमहरू

उखानले कुनै ठाउँ, परिवेश र त्यसमा रहेका समाजको संस्कृतिलाई अवश्य झल्काउँदछ। स्थानसम्बन्धी उखानको प्रमुख विशेषता यही रहेको पाइन्छ। कुनै पनि ठाउँको जातिलाई आफ्नो सामाजिक, भौगोलिक, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक क्रियाकलाप परिवेश, वातावरण आदि कुराहरूले प्रभाव पार्दछन् र त्यसै अनुरूप समाजले आफ्नो लोकपरम्परालाई पनि समेट्दछ। उखानमा पनि त्यस्ता स्थानसँग सम्बन्धित घटना, परिवेश, अवस्था आदिको वर्णन रहेको पाइन्छ। यस किसिमका उखानहरू एक ठाउँदेखि जन्मेर पनि व्यापक रूपमा प्रयोग भई चिरकालसम्म प्रयोग प्रचलनमा रहिरहन्छन्। नेपाली भाषामा स्थानसम्बन्धी उखान पर्याप्त मात्रामा पाइन्छन्। नेपाल राष्ट्रसँग नेपाली जातिको ऐतिहासिक सम्बन्ध छ। लोकका अभिव्यक्तिका रूपमा प्रचलित उखानहरूमा देशको गुणगान रहेको पाइनु स्वाभाविक हो। नेपालका विभिन्न ठाउँहरूको वर्णन नेपाली उखानमा पाइन्छ। जस्तै- 'गण्डकी न कुखुरो', 'नेपाल बसी भोट देख्ने' आदि। यसरी एक समयमा नेपाली जातिको भौगोलिक तथा सांस्कृतिक विस्तार कतिसम्म भएको थियो भन्ने कुराको सङ्केत पनि नेपाली उखानहरूमा पाइने देश-विदेशका विभिन्न ठाउँहरूको उल्लेखले सूचित गर्दछ। उखानले कुनै जातिको स्थान, इतिहास, सामाजिक व्यवस्था, भौगोलिक बनावट, नदीनाला आदि विषयबारे जानकारी दिँदछ।

स्थानसम्बन्धी जानकारी दिने उखानका सन्दर्भमा अध्ययन गर्दा के देखिन्छ भने कुनै पनि भाषिक समुदाय बसोबास गर्ने क्षेत्र वा स्थानकै आधारमा यस किसिमका उखान निर्माण भएका हुन्छन्। यसकारण तुलनात्मक दृष्टिले अध्ययन गर्दै जाँदा सबै भाषामा समान रूप पाइँदैन। यहाँ यस प्रकारका उखानहरू कुनै भाषामा कम र कुनैमा धेरै पाइन्छन् भने कुनै भाषाका उखानहरू निश्चित

ठाउँ वा निश्चित क्षेत्रबाट जन्मेर राष्ट्रिय तथा अन्तरराष्ट्रिय स्तरमा नै चिरकालसम्म रहिरहने हुँदछन्, तर कतिपय भाषिक समुदायका उखानहरू ती समुदायसँग नै सीमित रहेका पाइन्छन्। यसको मूल कारण कुनै पनि जातिको बसोबास गर्ने ठाउँ अर्थात् भौगोलिक फाँट, भाषिक विस्तारका सीमा आदि कुरामा निर्भर गरेको पाइन्छ। यहाँ नेपाली भाषामा पाइने स्थानसम्बन्धी उखानका तुलनामा लेप्चाका स्थानसम्बन्धी उखानहरूको सङ्ख्या थोरै देखिन्छ। लेप्चा जाति बसोबास गर्ने ठाउँ सिक्किम, दार्जिलिङ, नेपाल, भुटान हो र यस जातिको सङ्ख्या पनि नेपाली जातिको तुलनामा कम देखिन्छ।

नेपालीमा यस्ता उखानहरूबारे अध्ययन गर्दा स्थान विशेषका नाउँ (व्यक्तिवाचक नाम) –को उल्लेख भएका उखानहरू पाइन्छन् भने लेप्चामा सामान्य स्थानसूचक नाउँ (जातिवाचक नाम) –को उल्लेख भएका उखानहरू बढी मात्रामा पाइन्छन्। यसकारण लेप्चा भाषामा स्थान बुझाउने अर्थात् स्थानसम्बन्धी उखानहरू थोरै पाइन्छन्। स्थानसम्बन्धी उखानहरूका केही उदाहरण निम्न प्रकारका छन्-

नेपालीमा स्थानसम्बन्धी उखान

- आफू नमरी स्वर्ग देखिन्न।
- घर बसी नेपाल देखे।
- जहाँ राम उहीं अयोध्या।
- नेपाली कुकुर बेलायती भुकाइ।
- लङ्कामा सुन छ कान मेरो बुच्चै।
- रावण मरेर लङ्का रितिँदैन।

तालिका-१६

स्थानसम्बन्धी रोड रिङ्तोमहरू	अर्थ
• तल्याङसा थामपोत आमिक जाङ न डक।	• आकाशको फल आँखा च्याती हेर।
• मोन रे माक्न कताप तल्याङ सी।	• सुँगुरले मरेपछि मात्र आकाश देख्छ।

•रमसा दनका रमल्याङ आरिङ।	•भगवान्को अगाडि स्वर्गको कुरा।
•लिगुल डक न लि जुक।	•घडेरी हेरेर घर बनाउनु।
•स्याङरिक थेडबा सगोर हाम।	•लहरा तान्दा पहरा भत्क्यो।

६.२.२.५. धर्म-संस्कृतिसम्बन्धी नेपाली उखान र रोड रिङ्तोम

मानिस सामाजिक प्राणी हो। समाजमा मानिसले आ-आफ्नै प्रकारले परम्परागत रूपमा धर्म-कर्म, सांस्कृतिक रीतिरिवाज, चाडपर्व, जन्म-मृत्युका संस्कारगत क्रियाकलाप आदि यावत् कुराहरूलाई आत्मसात् गर्दै आएका छन्। कुनै पनि जातिको आफ्नो धार्मिक र सांस्कृतिक परम्परा रहेको हुन्छ। त्यस्तै प्रकारले नेपाली र लेप्चा जातिमा पनि आ-आफ्नै प्रकारका धार्मिक मान्यता, आस्था, विश्वास अनि सांस्कृतिक चाडपर्वहरू रहेका छन्। यही धार्मिक, सांस्कृतिक-सामाजिक परिवेशका आधारमा जन्मेका उखानमा कुनै पनि समाजको धर्म एवम् संस्कृतिको यथार्थ प्रतिबिम्ब पाइन्छ।^८ नेपाली जातिले प्रमुख रूपमा हिन्दू, बौद्ध धर्मलाई अवलम्बन गरेको पाइन्छ। यसकारण नेपाली उखानमा हिन्दू धर्म संस्कृतिसम्बन्धी धेरै उखानहरू पाइन्छन्। लेप्चा जातिले आफ्नो मूल धर्मको रूपमा प्रकृति पूजालाई प्रमुखता दिइएको पाइन्छ। लेप्चा जातिले आफूलाई प्रकृतिको पुजारी मान्दछन्। तथापि कतिपय लेप्चा जातिले बौद्ध धर्म, इसाई धर्म, ईस्लाम धर्म आदि अवलम्बन गरी तद्अनुरूप आफ्नो धार्मिक, सांस्कृतिक मूल्य मान्यतालाई आत्मसात गरेको पनि पाउँछौं। लेप्चा जातिमा प्रकृतिसम्बन्धी विविध प्रकारका चाडपर्वहरू छन् भने नेपालीमा दसैं, तिहार, धार्मिक र सांस्कृतिक दृष्टिकोणले

^८ शिवप्रसाद पौड्याल, पूर्ववत्, पृ १३१

महत्त्वपूर्ण रहेका पाइन्छन्। त्यसै अनुरूप नेपाली जातिमा विभिन्न उखानहरू पाइन्छन्। त्यस्ता केही नेपाली र रोड रिङ्गुतोमहरू उदाहरण निम्न प्रकारले देखाउन सकिन्छ-

धर्म-संस्कृतिसम्बन्धी केही नेपाली उखानहरू

- उल्फाको धन फुपूको श्राद्ध।
- एकादशीभन्दा भाइ तिहार निको।
- खसीबिनाको दशैं रोटोबिनाको तिहार।
- दुःख ट्यो हरि नाम लिन बिर्स्यो।
- नजिकको तीर्थ हेलौं।
- पशुपतिको जात्रा सिद्राको व्यापार।

तालिका-१७

धर्म-संस्कृतिसम्बन्धी केही रोड रिङ्गुतोम	अर्थ
• चिन्लोप मग्याम, च्याक मजोन, नामतोक प्लस्यो चङ्का मपोन।	• आशिष अर्थात् धर्म नगुमाउनु, श्राप नखानु लोदर लाग्छ त्यो समयमा निको हुँदैन।
• नमसिम्यु कात चिङ, आन रम न कात जुकदयोन।	• मान्छेले एउटा सोच्यो भगवान्ले अर्कै बनाइदियो।
• रम रे ग्योम डुनगोङ तु न स्यु मात खुत स्योङ।	• भगवान् दाहिना परे कसले के गर्न सक्छ?
• रम न मन क्लोङ आन मुङ न आजोम जुकबु रेम क्लोङ।	• भगवान्ले पुजारी (बुङथिङनी) पठायो अनि सैतानले खाना बनाउने पठायो।

६.२.२.६. पशुपन्धी र जीवजन्तुसम्बन्धी नेपाली उखान र रोड रिङ्तोम

भिर, पहरा, वन-जङ्गलसँग चिरपरिचित नेपाली र लेप्चा दुवै जातिमा पशुपन्धी र जीवजन्तुसम्बन्धी उखानहरू पनि थुप्रै पाइन्छन्। पशु-प्राणीको बानी-बेहोरासँग तुलनात्मक रूपमा मान्छेको गुण, स्वभाव आदिको वर्णन उखानमा पाइन्छ। वास्तवमा पशुपन्धीका माध्यमबाट मान्छेको गुण, स्वभाव, प्रकृतिबारे लक्षणात्मक, व्यङ्ग्यात्मक टिप्पणी उखानमा अभिव्यक्त भएको पाइन्छ। 'गधा' एउटा पशु हो र यो पशुसँग मूर्ख मान्छेको गुण वा स्वभावको तुलना गरेको पाइन्छ।

मूलतः पशुपन्धी जीवजन्तुसँग मान्छेको नाता प्राचीनकालदेखि नै रहेको पाइन्छ। मान्छेले पशुप्राणीलाई विभिन्न तरिकाले व्यवहार गर्दै आएको पाइन्छ। कतिपय पशुपन्धी, जीवजन्तुलाई मान्छेले परिवारकै सदस्यका रूपमा व्यवहार गरेको पाइन्छ भने कतिपय प्राणीलाई सिकार गरी आफ्नो आहार पनि बनाएको पाइन्छ। यिनै विविध कारणहरूले गर्दा पनि उखानमा पशुपन्धी आदिबारे वर्णन विश्लेषण गरिएको पाइन्छ। यसरी पृथ्वीमा नाना किसिमका जीवजन्तु, किरा फटेङ्ग्रा छन् र तिनका विषयमा बनेका उखानहरू लोक जीवनमा मानवीय अनुभवको सारका रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ।^९ ती पशु प्राणीका गुण अवगुणहरूसित परिचित हुँदै जाँदा मानिसले उखान निर्माण गरेको स्पष्ट हुँदछ। त्यस किसिमका उखानहरूबाट के प्रमाण पाइन्छ भने मानिसले पशु-प्राणीबाट पनि ज्ञान हासिल गरी समाजलाई सही दिशा दिने पक्षमा उखानहरू निर्माण गरेका छन्। मान्छेले लोक जीवनमा पशु प्राणी, किट पतङ्गबाट पनि ज्ञानका पाठहरू व्यावहारिक रूपमा देखेर अनुभव गरेर सिकेका छन्। जस्तै- एकताको पाठ कमिलाबाट सिके। मेहनत र लगनशीलताको पाठ काग र बकुल्लाबाट, स्वामी भक्ति तथा इमान्दारीको पाठ कुकुरबाट सिकेका तथ्यहरू फेला पर्दछन्। यसर्थ पशु-प्राणी, किट पतङ्ग आदिको मानिसको लोकजीवनसँग घनिष्ठ सम्बन्ध रहेको छ। त्यस किसिमका पशुपन्धी र जीवजन्तुसम्बन्धी केही नेपाली उखान र रोड रिङ्तोमहरू निम्न प्रकारका छन्-

^९. पौड्याल शिवप्रसाद, पूर्ववत्, पृ १३२

पशुपन्धी र जीवजन्तुसम्बन्धी केही नेपाली उखान

- आफ्नो खसी मन लागेको ठाउँमा काट्न पाइन्छ।
- कागभन्दा कोइला चङ्ख।
- कालो अक्षर भैँसी बराबर।
- कागलाई बेल पाके हर्ष न विस्मात्।
- गधालाई हिराको के मोल?
- गधा धोएर गाई हुँदैन।
- हात्तीको मुखमा जिरा।

तालिका-१८

पशुपन्धीसम्बन्धी केही रोड रिङ्ग्तोम	नेपाली अर्थ
• आल्यू च्याङ्का लापस्योक मलोने।	• बिरोलाको आङमा पत अडिँदैन।
• गन पोङ्बुन तदो आलिक रेम न्यु म।	• सबै गधाले आफ्नै आवाज मन पराउँछ है।
• वोमुरे सथाला फो नेत ओरे दो आसाकका मछतने।	• स्याल एउटै पासोमा घरी-घरी पर्दैन।
• सिङ्गी रे कलोकसा नुम जोक बाम्बु म।	• सिंहलाई चाहिँ मुसाको ऋण लागेको छ है।
• सबा ब्योक लेन उबा उन ह्याम।	• जहाँ घाँस हरियो त्यहाँ घोडा भोकै, आदि।

६.२.२.७. प्रकृति जगत्सम्बन्धी नेपाली उखान र रोड रिङ्ग्तोम

मानिसको निम्ति प्रकृति नै सर्वेसर्वा हो। सृष्टिको सुरुदेखि नै मानिसको प्रकृतिसँग घनिष्ट सम्बन्ध रहेको छ। प्रकृतिमा नै मानिसको प्राण रहेको छ। यदि प्रकृतिमा भएको हावा नै एक पल चलन बन्द भए मानिस लगायत सम्पूर्ण प्राणी जगत् नै नाश हुने स्थितिमा पुग्दछ। यसर्थ मानव जातिको परम्परागत नीति-नियम, धर्मसंस्कृतिसित पनि प्रकृतिको घनिष्ट सम्बन्ध रहेको छ। नेपाली र लेप्चा जातिमा पनि प्रकृतिसित सम्बन्धित कैयौँ पूजा विधिहरू पाइन्छन् जुन परम्परागत रूपमा पालन

गरिँदै आएका छन्। सूर्यलाई जल चढाउने, हिमाल तथा पहाड पर्वत, खोलानाला, डाँडा-देवराती, वनजङ्गल, ढुङ्गामाटो आदिलाई पुज्ने परम्परा यसको दृष्टान्त हो।

प्रकृतिजगत्सम्बन्धी उखान प्रायः सबै भाषामा पाइन्छन्। यसरी मानिसले दैनन्दिन रूपमा व्यवहार गरेका तथा अजाएका, अनुभव गरेका कुराहरू नै सार रूपमा उखानको माध्यमद्वारा प्रकट हुने हुँदा ढुङ्गा-माटो, हावा-पानी, खोला-नाला, पहाड-पर्वत, वन-जङ्गल, घाम-जुन, सुन-चाँदी, हिरा-मोती आदि प्रकृतिका यावत् कुराहरू सम्बन्धी उखानहरू पाइन्छन्। नेपाली र लेप्चा भाषामा प्रचलित त्यस्ता केही प्रकृतिसम्बन्धी उखानहरू निम्न प्रकारका छन्-

प्रकृतिसम्बन्धी केही नेपाली उखान

- एकलै मरुभूमि सिँच्नु।
- उर्लेको खहरे कति रहन्छ र?
- चाहिँदाको हावा नचाहिँदा बोक्सीको सास।
- गङ्गाको जलले सूर्यलाई अर्ध।
- डाँडाको घाम अस्ताउन के बेर?
- ढुङ्गाको भर माटो माटाको भर ढुङ्गो।
- अँध्याराको काम खोलाको गीत, आदि।

तालिका-१९

प्रकृतिसम्बन्धी केही रोड रिङ्तोम	अर्थ
• तल्याङ रे रोम फत यु गोङ्ने कायुन फो यु चामस्यो।	• आकाश भत्केर झन्यो भने हामी चरा चुरुङ्गी समाल सक्छौँ।
• मि मनिसा मिकान मप्लने।	• बिना आगो धुँवा आउँदैन।
• लोडरेम सतेत दो उडका थापथो गोङला लप्ल्योबा आसोन न आसोन दो।	• ढुङ्गालाई पानीमा जति राखे पनि निकाल्दा सुक्खा को सुक्खै।
• सचुक चर दनका तकपित आओम।	• घामको प्रकाशका छेउमा जुनकिरीको

	उज्यालो
•सनापसा इयोक् रे उडक्योड सा वोम।	•रातिको काम खोलाको गीत।
•सोरिड बाम्बा तडस्योन स्योड।	•घाम लाग्दा पराल सुकाउनु।
•सल्ल्याड फो कात न सोसा कात मजुकने।	•एउटा गौंथलीले हिउँदो ल्याउँदैन,आदि।

६.२.२.८. लोक विश्वाससम्बन्धी नेपाली उखान र रोड रिङ्गटोम

मानिसले परम्परागत रूपमा ग्रहण गर्दै ल्याएका मूल्य मान्यता, धारणा विश्वासहरू हुन्छन्। तिनै धारणा र विश्वासहरू लोकजीवनमा पुस्तौंदैखि रहेका पाइन्छन्। यसअन्तर्गत ईश्वरप्रतिको आस्था, विश्वास, धर्मसम्बन्धी विचार, भाग्यप्रतिको भरोसा, सैतान, भूत-प्रेतप्रतिको डर साथै अन्धपरम्परा जस्ता कुराहरू उखानमा रहेका पाइन्छन्। सबै भाषा र जातिमा आ-आफ्नै प्रकारले ग्रहण गरिल्याइएका लोकविश्वासहरू अनि तीसँग सम्बन्धित लोकोक्तिहरू प्रशस्तै रहेको देखिन्छ। ब्रनरले जर्मनीको पेनसिलभियालीहरूले नयाँ सालको पर्वमा सुँगुरको मासु खानु शुभको सङ्केत मानिने प्रथा रहेको उल्लेख गर्दै त्यससँग सम्बन्धित उखान 'पिग रूट फर्वाड, चिकन स्क्र्याच ब्याकवार्ड' (अर्थात् सुँगुरले उधिने अगाडि कुखुराले खोस्रिए पछाडि) भन्ने तुकबन्दीयुक्त उखान त्यस समाजमा प्रचलित रहेको तथ्यलाई राखेका छन्।^{१०} अतः लोकविश्वास तथा रीति-थितिसँग सम्बन्धित यस्ता उखानहरू नेपाली र लेप्चा जातिमा प्रशस्तै पाइन्छन्, जसलाई दृष्टान्तका रूपमा निम्न प्रकारले देखाउन सकिन्छ-

लोकविश्वाससम्बन्धी केही नेपाली उखान

- अभागीलाई खानेबेलामा रिस उठ्छ।
- आफै धामी आफै बोक्सी।
- नयाँ धामी पुरानो जैसी।

^{१०} साइमन जे ब्रनर, (कपिराइट २००७) द मिनिड अफ फोकलोर, दि एनालाइटिकल एसेस अफ एलान डनडेस, युटा स्टेट युनिभर्सिटी प्रेस, लोगन युटा ८४३२२-७२०० पृ ७७

- टडाको देवता, नजिकको भूत।
- पाप धुरीबाट कराउँछ।
- पुजे देउता नपुजे भूत।
- भाग्यमा भए परी-परी आउँछ।
- भाग्यमानीको भुतै कमारो, आदि।

तालिका-२०

लोकविश्वाससम्बन्धी केही रोड	नेपाली अर्थ
रिङ्तोम	
• आरूम रम लेन आथोलसा मुङ दो टोक।	• टाढाको देवताभन्दा नजिकको भूत नै जाती।
• कक्यो तई मथान तेत बुक फान था महुनने।	• गहुँको सातु नखाइन्जेल तरुल पोलेर खानुहन्न।
• डुनसिम्बु रेम फफिलनु चोक मुखनने।	• हुने हुनामी छेकेर छेकिँदै।
• मुङन रे गनलेन तगुम रेम ल्यो स्यो।	• भूतले सबैभन्दा पछिकालाई लिन्छ (खान्छ)।
• मुङ रेम हदो बिनको रे वि।	• भूतलाई उसको भागचाहिँ दिनु।
• सुदि मनिन्बु रेम जोम तचतका सक्ल्याक म।	• अभागीलाई खाने बेलामा रिस उठ्छ है।

६.२.२.९. अन्य विविध विषयसम्बन्धी नेपाली उखान र रोड रिङ्तोम

नेपाली उखान र रोड रिङ्तोमबारे विषयात्मक वर्गीकरणअन्तर्गत विविध विषयसम्बन्धी तुलना र विवेचना गरिए तापिन यीबाहेक कतिपय विषयसम्बन्धी दुवै भाषाका उखानलाई सङ्क्षेपमा निम्न प्रकारले वर्गीकरण गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ-

क. नारी पूर्वाग्रहमूलक उखान।

- ख. हास्यव्यङ्ग्यसम्बन्धी उखान।
 ग. जातपातसम्बन्धी उखान।
 घ. साइनो एवम् नातागोतासम्बन्धी उखान, आदि।

क) नारी पूर्वाग्रहमूलक नेपाली उखान र रोड रिङ्तोम

नेपाली समाज पुरुषप्रधान रहेकाले पारमपरिक समाजमा नारीको स्थान पुरुषवर्गको तुलनामा कम महत्त्वको रहेको पाइन्छ। नारीलाई घरपरिवार र समाजमा कठोर नियम पालन गर्नुपर्ने, शोषित एवम् प्रताडित रहनुपर्ने तथ्यको प्रतिबिम्ब उखानमा पाइन्छ। नारीहरूलाई आ-आफ्नो पद, नाता-गोताको स्तर अनुरूप व्यवहार गरिएको पाइन्छ। छोरी, बुहारी, आमा, सासू, पत्नी आदि नाताका दृष्टिले हेर्दा बुहारीको नाताले नेपाली समाजमा नारीवर्ग अवहेलित बन्न पुगेको तथ्य उखानमा प्रतिबिम्बित भएको पाइन्छ।^{१९} जस्तै-

- उठ्ठु बुहारी तेरो कपाल भुल्याऊँ।
- काम पाईनस् बुहारी पाडाको कन्डो कन्या।
- कुनताकी बुहारी भटमास खाएकी
- छोरी कुटी बुहारी तर्साउनु।
- सत गुमाएकी स्त्री र साङ्ग्लो फुकाएको कुकुरको विश्वास हुँदैन, आदि।

यसरी नारीपूर्वाग्रहमूलक उखान नेपाली समाजमा मात्र नभएर अन्य सबै भाषा वा समाजमा पाइन्छन्। प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा अध्ययन अवलोकन गर्दा लेप्चा समाजमा नारीपूर्वाग्रहमूलक उखानहरू नेपालीको तुलनामा कम देखिन्छन्। लेप्चा जातिमा नारी र पुरुष दुवैमा समान दृष्टि रहेको पाइन्छ। लेप्चा जातिमा बाबुको थर गोत्र बाबुसँग रहन्छ भने आमाको थर र गोत्र आमासँगै अर्थात् आमाको जुन थर छ, छोरीको पनि त्यही थर रहने र बाबुको जुन थर छ, छोराको थर पनि त्यही हुने

^{१९} सरला चापागाईँ (१९९९), नेपाली उखानमा प्रतिबिम्बित सासू-बुहारीको कुरूप संस्कृति, पवन चामलिङ किरण (सम्पादक), निर्माण, संस्कृति विशेषाङ्क, वर्ष १९, अङ्क ३४, १९९९, पृ ८९३

परम्परा रहेको पाइन्छ। यस जातिमा धार्मिक तथा संस्कारगत समाजका नीति नियम वा पूजा-आजा गर्ने-गराउने क्षमता नारी पुरोहित 'मुन', पुरुष पुरोहित 'बुङथिङ' दुवैमा रहेका हुन्छन्। दुवैलाई समाजमा पुज्य ठानिन्छ वा सम्मान दृष्टिले व्यवहार गर्ने गरिन्छ। यसर्थ लेप्चा समाजमा वा जातिमा नारीलाई शोषित, प्रताडित बन्नु पर्दैन भन्ने सङ्केत देखिन्छ। तथापि लेप्चामा नारीपूर्वाग्रहमूलक उखान छँदैछैनन् भन्ने चाहिँ होइन। एकाध त्यस्ता केही उखानहरू पाइन्छन् जसमा नारीको दुर्गुण, दुर्व्यवहारबारे उल्लेख तथा टिप्पणी गरेको पाइन्छ। जस्तै-

तालिका-२१

नारी पूर्वाग्रहमूलक रोङ रिङ्तोम	नेपाली अर्थ
• तइयुत मातबु तइयु आन न्याङबाम्बु हिगु रम आन नमसिम्यु रेम सथाला मगोन।	• सुसेली पार्ने केटी र बास्ने पोथी भगवान् र मान्छेको लागि राम्रो होइन।
• तइयुसा इयोक् सथाला ममोकन।	• केटीहरूको काम कहिले सकिँदैन।
• तइयुसडरेम गातको छेतको मुङ मा मा।	• केटीहरूले चाहे वा एकोहोरो लागे भने भूत पनि भाग्नुपर्छ है, आदि।

यहाँ लेप्चामा प्रचलित उखान 'गन फग्यो सला तदो तइयु नि' अर्थात् सब मर्दकी आफ्नी केटी छ- लाई नेपालीको उखान 'मर्दकी दसवटी हुन्छन्' भन्ने उखानसँग दाँजेर हेर्दा नेपाली समाजमा दसवटी स्त्रीसँग एकजना पुरुषले सम्बन्ध राख्न सक्ने वा विवाह गर्न सक्ने कुराको उद्घाटन हुन्छ भने रोङ रिङ्तोममा केवल सबै केटाको आ-आफ्नी स्त्री, पत्नी, प्रेमिका कुनै पनि रूपमा सङ्ख्याका दृष्टिले एउटै हुने तथा एउटीसँग मात्र सम्बन्ध रहने कुराको सङ्केत पाइन्छ। लेप्चा समाजमा एकजना पुरुषले एउटै मात्र नारीसँग विवाह गर्नुपर्ने नियम रहे तापनि विशेष परिस्थितिमा बहुपत्नी विवाह तथा पुनर्विवाह प्रथा रहेको पाइन्छ। यसका प्रमुख कारणहरू विवाहपछि पत्नीको मृत्यु हुनु, पत्नीमा प्रजनन क्षमता नहुनु र पहिली पत्नीबाट छोरी मात्र हुनु र छोरा नहुने स्थितिमा पनि परिवारका ठुला बडाहरूसँग सरसल्लाह गरी सालीलाई नत्र भदौनीलाई विवाह गर्नुपर्ने प्रथा रहेको उल्लेख

पाइन्छ, र यस प्रकारको पुनः विवाह प्रथालाई लेप्चामा 'आडोप' भनिन्छ।^{१२} साली र भदौनी नभएको खण्डमा अन्य केटीलाई विवाह गर्न सकिने प्रथा रहेको पनि स्पष्ट देखिन्छ। यसो हुँदा लेप्चा समाजमा बहुपत्नी वा पुनः विवाह प्रथा एक पारिवारिक आवश्यकताका रूपमा रहेको देखिन्छ। समयको परिवर्तनसँगै लेप्चा समाजमा आजभोलि भदौनीलाई विवाह गर्ने प्रथा हटाएको तथा दण्डनीय मानिने थाह लाग्दछ। यसर्थ लेप्चामा पनि त्यस्ता बहुपत्नी विवाहसँग सम्बन्धित केही उखानहरू प्रचलित रहेका पाइन्छन्। यस किसिमको उखान लेप्चामा प्रचलित रहेको पाइन्छ।

ख) हास्यव्यङ्ग्यसम्बन्धी नेपाली उखान र रोड रिङ्तोम

हास्य-व्यङ्ग्य प्रकट गर्ने प्रत्येक मानव समाजमा आ-आफ्नै प्रकारका लोकरीति वा परम्पराहरू प्रचलित रहेका हुन्छन्। जस्तै अभिनय वा नृत्य आदिका माध्यमद्वारा, बोलीचाली तथा भाषाका माध्यमद्वारा मानव समाजले हास्यव्यङ्ग्य प्रकट गर्ने गरेको पाइन्छ। हास्यव्यङ्ग्यलाई यसरी प्रकट गर्ने लोकरीतिका विषयहरू तत्कालीन राजनीतिक, न्यायिक, आर्थिक, धार्मिक, सामाजिक अन्य विषयहरू अन्याय, शोषण, अमानवीय उत्पीडनहरू, दुष्ट प्रवृत्ति शारीरिक मानसिक दुर्बलता आदि रहेको पाइन्छ।^{१३} यसरी मान्छेमा रहेका कुनै पनि दोषहरूलाई शब्द ध्वनिमा प्रकट गर्ने क्रममा हास्यव्यङ्ग्य उत्पन्न हुँदछ। यस किसिमका नेपाली र लेप्चा उखानहरूलाई निम्न प्रकारले देखाउन सकिन्छ-

नेपालीमा हास्यव्यङ्ग्य

- अन्धाको नाम नेत्रप्रसाद।
- के हेर्छ लाटा पाकेको केरा।
- गधा धोएर गाई हुँदैन।
- छोराछोरीले लुगामा हगे भने चाक काट्नु हुँदैन धुनुपर्छ।

^{१२} द लेप्चा कस्टमरी (सन् २००३) ल (रोड लुङ्तेन डि ठ्युम) इन्डिजिनियस लेप्चा ट्राइबल एसोसिएसन, हेडकार्टर कालिम्पोङ, मणिप्रिन्टिङ प्रेस कालिम्पोङ, पृ ८

^{१३} भाउपत्नी (२०६०) आधुनिक नेपाली हास्यव्यङ्ग्य, नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, कमलादी काठमाडौँ, पृ ५

- जता जता बाहुन बाजे उतै उतै स्वाहा।
- थोते मुखलाई पानको बिँडा।
- बिहे गर्ने अलमलले केटी माग्नै बिर्सियो, आदि।

तालिका-२२

लेप्चामा हास्यव्यङ्ग्य रिङ्तोम	अर्थ
• इङ्जोङ् लिकन कज्यु चुक कन।	• मितलाई बोलाई कुकुर टोकाउनु।
• जो जो न महुन जोह्युम हुप।	• भात खाएर भएन माड पनि खायो।
• तडपो सी न बोङ् थेन।	• कौडी देखेर लाटो हाँस्यो।
• पोङ्बु गोबा लिक स्यो।	• गधा खुसी भए कराउँछ।
• स्यो त्युकथमबु ग्यु न तग्रीकपसा ब्री मात।	• जुवाको धनले छोराको बिहे गर्नु, आदि।

ग) जातपातसम्बन्धी नेपाली उखान र रोङ् रिङ्तोम

नेपाली भाषामा जातपातसम्बन्धी धेरै उखानहरू छन्। नेपाली समाज वा जातिअन्तर्गत विभिन्न उपजातिहरू रहेका छन्। त्यसैअनुरूप नेपालीमा जातसम्बन्धी उखानहरू पनि प्रशस्तै छन्। विशेष गरी नेपालीमा जातिसम्बन्धी पूर्वाग्रहमूलक उखानहरू पनि प्रशस्तै मात्रामा प्रचलित रहेका पाइन्छन्। लेप्चामा भने जातपातको भेदप्रथा नरहेको हुँदा त्यससम्बन्धी उखानहरू थोरै नै रहेका पाइन्छन्। यस्ता जातपात जनाउने केही नेपाली उखान र रोङ् रिङ्तोमहरू निम्न प्रकार छन्-

नेपालीमा जातपातसम्बन्धी केही उखान

- अल्छीले जति जैसीले जान्दैन।
- अघाएको बाहुन र भोको छेत्री काम लाग्दैन।

- कामीका घरमा करुवाको दुःख।
- कुमालेको गाउँमा हाँडीको दुःख।
- दमाईको काम सियाको टुप्पामा।
- नेवार इष्ट र बाबु दुष्ट कहिल्यै हुँदैन।
- लाप्चेको बुद्धि बाह्र बजे पलाउँछ।
- अघाएको बाहुन र भोकाएको छेत्रीलाई नचलाउनु जाती,आदि।

तालिका-२३

जातपातसम्बन्धी रोड रिङ्ग्तोम	अर्थ
•रोड न रोड चम्बा आदयुत प्ल म।	•लेप्चाले लेप्चा भेटे झगडा सुरु गर्छ।
•रोडकपसा लि रे हदोसा ग्री।	•लेप्चाको घर नै उसको दरबार हो।
•रोड रे रोड दो बाम्बा आरात लुम सङ् ब्बु क्ल्योत नोन।	•लेप्चाले पखिबस्दा भोटे र नेपालीले डाँडा काटे।
•आरात लुम रेम गो रु म, सथा हुयुनु ख्योमु बुलातबा।	•भोटे र नेपालीले कोसेली ल्याइदिँदा मलाई डरलाग्छ, आदि।

घ) साइनो एवम् नातागोता सम्बन्धी नेपाली उखान र रोड रिङ्ग्तोम

घर-परिवार, समाजका सदस्यहरूमा आ-आफ्नै प्रकारका नाता, साइनो सम्बन्ध एका अर्कामा रहेको हुन्छ, जस्तै- आमा-बाबु, बाजे- बज्यू, बडा-बडी, काका-काकी, मामा- माइजु, दाजु-भाउजु, दादी-भेना, फुपा-फुपू, छोरा-बुहारी, छोरी-ज्वाइँ, साला- साली, देवर- नन्द, चेली-माइती, गुरु- शिष्य, मीत-मीतेनी, मालिक- मालिकनी, लोग्ने-स्वास्नी, नोकर- चाकर आदि। यस प्रकार विविध नातागोता विषयसम्बन्धी पनि उखानहरू निर्माण भएको पाइन्छ। नेपालीमा आमा बाबु, सासु, बुहारी, ज्वाइँ, मामा, मितेरी साइनो सम्बन्धी विशेष उखानहरू निर्मित भएको पाइन्छ। समाजमा मानिसको साइनो

वा नातामा रहेको गुण धर्म, खोट आदिको चित्रण उखानमा प्रकट भएको देख्न पाइन्छ। नेपाली उखान र तुक्कामा सासु, बुहारी, ज्वाइँ आदिका विषयमा जुन किसिमका पूर्वाग्रह वा खोटहरू देखाइएको पाइन्छ सो रोड रिङ्ग्तोममा त्यति पाइँदैन। त्यस्ता केही नेपाली उखान र रोड रिङ्ग्तोमहरू निम्न प्रकारका छन्-

नेपालीमा नातागोतासम्बन्धी उखान

- आफ्नो ज्वाइँको जुठो नखाने उसकी बाउकी जोई।
- आमा बाबुको नाता पुरानो, छोरा छोरीको नाता नयाँ।
- आमा पछिको मामा, दाजु पछिकी भाउजू।
- आफ्नो छोरो मर्नुभन्दा मीतैको छोरो मरोस्।
- उसै त बुहारी भटमास खाएकी, आदि।

तालिका-२४

लेप्चामा नातागोतासम्बन्धी उखान	अर्थ
• आकप यमबुनु तदो आबो थ्याक।	• बाठो छोराले आफ्नो बाबु चिन्छ।
• आमुसा निन थोडन महन आबोसा द्याडपत चुप।	• आमाको दुध चुसेर भएन बाउको घुँडा चुस्यो।
• आयु आन्युम न आवो आन्युम जुकस्यो।	• राम्री पत्नीले पतिलाई पनि राम्रो बनाउँछे।
• इङ्गजोङ रेम लिक्न कज्यु चुक कन।	• मितलाई बोलाई कुकुरले टोकाउनु।
• डु आन इङ्गजोङ त्योल सइय्याक सामका आसेर नोमस्यो।	• माछा र मितको साथी तीन दिनदेखि कुहेको गनाउँछ आदि।

६.२.३. समान रूप र भाव भएका नेपाली उखान र रोड रिड्तोमहरू

नेपाली र लेप्चा समान रूप र भाव तथा अर्थका दृष्टिले पनि समान भएका उखानहरू प्रशस्त पाइन्छन्। वास्तवमा यी दुवै जाति एकै समाज र एकै भौगोलिक क्षेत्रमा बसोवास गर्ने गरेका र सांस्कृतिक अन्तरसम्बन्ध समेत एका-अर्कामा रहेको हुँदा उखानहरू पनि रूपान्तर भई दुवै भाषामा प्रचलित रहेका पाइन्छन्। कतिपय अङ्ग्रेजी, संस्कृत तथा हिन्दी भाषाका उखानहरू भाव र शिल्पका दृष्टिले रूपान्तरित हुँदै नेपालीमा प्रचलित बन्नपुगेका छन्। नेपालीमा प्रचलित उखानहरू लेप्चामा पनि सोही रीतले आएको देख्न सकिन्छ। यसो हुँदा नेपाली उखान र रोड रिड्तोमहरूमाझ रूप र भावका दृष्टिले पूर्ण समानता मात्र नभएर आंशिक समानता पनि रहेको पाइन्छ। यो कुरा निम्न उदाहरणहरूबाट प्रस्ट हुन्छ-

६.२.३.१. पूर्ण समानता भएका नेपाली उखान र रोड रिड्तोमहरू

पूर्ण समानता भएका नेपाली उखान-तुक्का र रोड रिड्तोमहरू अर्थ, भाव र विषयका दृष्टिले समान रहेका छन्। यस प्रकारका उखानहरू नेपाली र लेप्चामा मात्र नभएर अन्य भाषाहरूमा पनि समान अर्थ, भाव र विषयका रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ, जस्तै- लेप्चामा देखिएको 'सोरिड' बाम्बा तडस्युन स्योड' अर्थात् घाम लाग्दा पराल सुकाउनु, 'मेक ह्ये वाइल दि सन साइन' अङ्ग्रेजीमा पनि रहेको पाइन्छ। लेप्चा भाषामा सङ्कलित उखानहरूलाई हेर्दा कतिपय उखानहरू अङ्ग्रेजी भाषाबाट सोझै अनुवाद गरिएको देखिन्छ भने नेपालीबाट पनि त्यत्तिकै रूपान्तरण गरिएको पनि पाइन्छ। यद्यपि उखानहरू सबै भाषा र समाजमा समान उद्देश्य र प्रकार्यका दृष्टिले प्रचलनमा आउने गर्दछ। यसर्थ नेपाली र लेप्चा जाति यी दुवैका समाजिक र भौगोलिक क्षेत्र पनि एउटै भएकाले उखानहरू सराबरी रूपमा प्रयोग प्रचलनमा आउनु स्वाभाविक देखिन्छ। यसकारण निम्नलिखित नेपाली भाषाका उखानहरू अनि रोड रिड्तोमहरूलाई अनुवाद नगरी सोझै राखिएको छ जसको अर्थ, विषयवस्तु, प्रकार्य आदि समान रहेका छन्। यस प्रकारका उखानहरूलाई यसरी देखाउन सकिन्छ-

तालिका-२५

नेपाली उखानहरू	रोड रिङ्तोमहरू
• अचानाको पिर खुकुरीले जान्दैन।	• आन्चुसा किदक बान न मयोन।
• अँध्यारोको काम खोलाको गीत।	• सनापसा इयोक् रे उडक्योडसा वोम।
• आफू नमरी स्वर्ग देखिँदैन।	• तदो ममाक्न तेत रमल्याड मसिने।
• आमाको दुध चुसेर पुगेन बाबुको घुँडा चुस्ने।	• आमुसा निन् थोडन मडुन आबोसा द्याडपत युप।
• एक हातले ताली बज्दैन।	• आक कात कताप न क्ल्योक मब्रेक्ने।
• कानो गोरुलाई औँसी न पुर्ने।	• मिक्साप लोड रेम स्यु छु स्यु नेर।
• खोला तन्यो लौरो बिर्स्यो।	• उडक्योड च्याडलेन पुतुड म्योन।
• गाई मरी गधा पोस्ने।	• बिगु सोत्न पोडबु ज्यु।
• गुलियो भने जरै नराख, तितो भने पातै नछोऊ।	• आक्लेमसा आप्याला मचोम्न, आटिमसा आलोपला मतेल।
• हात्तीको लम्काइ र घोडा चम्काइ मिल्दैन।	• त्याडमु लोमसा, उन लोम मदुक्ने, आदि।

६.२.३.२. आंशिक समानता भएका नेपाली र रोड रिङ्तोमहरू

नेपाली र लेप्चा आंशिक समानता भएका उखानहरू भाव र अर्थका दृष्टिले एकै किसिमका देखिए तापनि उखानहरूमा प्रयुक्त विषयहरूमा विविधता पाइन्छन्, जसलाई जातिगत मौलिकता वा सामाजिक, सांस्कृतिक, भौगोलिकता आधारमा रहेका विशेषता मान्न सकिन्छ। ती निम्न प्रकारका छन्-

तालिका-२६

नेपाली उखानहरू	रोड रिङ्तोमहरू	अर्थ
• अकासको फल आँखा तरी मर	• तक्ल्याङसा थाम्पत आमिक जाङ्गन डक्	आकाशको फल आँखा च्यातेर हेर।
• आज मन्यो भोलि ओखती	• अमाक न नालोन आम्जी	मरिसके पछि वैद्य।
• कागलाई बेल पाक्यो हर्ष न विस्मात्	• उकाल रेम कस्योपत मेन न स्युं?	कागलाई कटुसको फल पाकेर के?
• घाँटी हेरी हाड निल्लु	• सग्रेक डक्न मनप्ल्योक ह्युल	घाँटी हेरी मासुको चोक्टा निल्लु।
• चन्द्रमा दाहिना परे ताराको के लाग्छ	• रमरे ग्योम डुनगोड तु न स्यु मात खत?	भगवान् दाहिना परे कसले के गर्न सक्छ?
• जुनकिरीको पिँधले स्वर्ग उज्यालो हुँदैन	• सचुक चर दनका तकपित आओम	घामको प्रकाशका छेउमा जुनकिरीको उज्यालो।
• झिँगाको सरापले डिँग मर्दैन	• गत्सा आरिक न विक थाम च्योङ ममाक्ने	गिद्धको श्रापले गाई-वस्तु मर्दैन।
• तातै खाउँ जल्दै मरूँ	• आहुन थोड आली प्ल्युत	तातै पिउनु जिब्रो पिल्ल्याउनु।
• धोबीको कुकुर घरको न घाटको	• गम्बुसा कज्यु, न गम्बुसा न लिसा	गुम्बाको कुकुर गुम्बाको न घरको।
• बाँदरको हातमा नरिवल	• सहु आकका टुकपत	बाँदरको हातमा गान्टेको फल, आदि।

६.३. नेपाली र लेप्चा तुक्काको तुलनात्मक अध्ययन

तुक्का भन्नाले मूलतः लोकोक्ति अन्तर्गत लयात्मक, गेयात्मक साथै अन्त्यानुप्रास मिलेको आलङ्कारिक उखान झैं लोकमा प्रचलित कथन हो। यसलाई पनि लोकले भाषिक अन्तरक्रिया वा आफ्ना अभिव्यक्तिलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि प्रयोग गर्ने गर्दछन्। झमकप्रसाद शर्माले यसलाई तुकबन्दीयुक्त उखान भनेर उखानलाई लालित्यपूर्ण बनाउन असम्बन्धित शब्दहरू आधा र भावपूर्ण सम्बन्धित शब्दहरू आधा जति मिलाएर तुक्का हुने बताउँदै 'बाखाको टाट्नु, कति कुरा काट्नु, फर्सीको भेट्नु, के मरिमेट्नु' आदि उदाहरण दिइएको पाइन्छ।^{१४} यहाँ 'बाखाको टाट्नु', 'फर्सीको भेट्नु', जस्ता शब्दहरू असम्बन्धित र सरोकार बिनाको शब्दहरू हुन् जसलाई तुकबन्दी मिलाउन प्रयोग गरिएको देखिन्छ। वास्तवमा तुक्कामा प्रयुक्त सबै शब्दहरूको महत्त्वपूर्ण भूमिका र अर्थ रहेको पाइन्छ, जस्तै- 'काम गर्ने कालु, मकै खाने भालु'। घनश्याम नेपाल र कविता लामाले उखानभिन्न कुनै प्रकरण, इतिवृत्त वा उक्ति-जोडा भएकालाई तुक्का भनेका छन्।^{१५} यसर्थ लोकोक्ति अन्तर्गत तुक्कालाई उखान-तुक्का भनेर उखानसँगै राखेर अध्ययन गरिँदै आएको पाइन्छ। यसो हुँदा नेपाली लोकोक्ति जगत्मा उखान र तुक्कालाई एउटै कुराका दर्ईवटा नाम विषयका रूपमा मानिल्याएको स्पष्ट हुँदछ। यस शोधप्रबन्धमा उखान र तुक्कालाई यसरी भिन्ना-भिन्नै रूपमा ग्रहण अध्ययन गरिइएको छ।

६.३.१. नेपाली र लेप्चा तुक्कामा अनुप्रास

भाव र विषयवस्तु तथा प्रसङ्ग अनुरूप प्रयोगका दृष्टिले एकै जस्ता देखिए तापनि सूक्ष्म रूपले अध्ययन गर्दा संरचनाका दृष्टिले तुक्का एकदमै भिन्न हुँदछ। तुक्काहरूको संरचना वा यसलाई छुट्ट्याउने प्रमुख तत्त्व अनुप्रास हो। तुक्कामा अनुप्रास आदि, मध्य, अन्त्य र आद्योपान्तमा मिलेर

^{१४} झमक प्रसाद शर्मा, (प्रकाशन साल उल्लेख नगरिएको), बृहत् नेपाली उखान भण्डारण, पैरवी बुक हाउस प्रथम संस्करण साल- पृ - भूमिका खण्ड ix

^{१५} घनश्याम नेपाल, कविता लामा (२००६) उच्च माध्यमिक नेपाली व्याकरण र रचना, पूर्ववत् पृ २४१

आउने गर्दछ। यसरी नै नेपाली र लेप्चा तुक्कालाई अनुप्रासका आधारमा निम्न प्रकारले वर्गीकरण गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ-

१. आद्यानुप्रास
२. मध्यानुप्रास
३. अन्त्यानुप्रास
४. आद्योपान्तानुप्रास

६.३.१. १. आद्यानुप्रास भएका नेपाली र लेप्चा तुक्काहरू -

तुक्कालाई उखानदेखि अलग गराउने मुख्य तत्त्वकै रूपमा अनुप्रास वा तुकबन्दीलाई लिइएको छ। नेपाली र लेप्चामा लोक प्रचलित तुक्काहरूमा प्रयुक्त तुकबन्दी वा अनुप्रास मिल्न आउने स्थानका दृष्टिले तुक्काका आदिमा अनुप्रास लागेर आउने लोक कथन वा तुक्कालाई यस शोधप्रबन्धमा आद्यानुप्रास मानिइएको छ। यस किसिमका लोकप्रचलित तुक्काहरू नेपाली र लेप्चा दुवै भाषा वा समाजमा रहेका छन्। जसलाई निम्न किसिमले देखाउन सकिन्छ-

आद्यानुप्रास भएका नेपाली र लेप्चा तुक्काहरू

- अंशको झगडा
वंश रहेसम्म।
- अंके ज्योतिस
चंखे पण्डित।
- अचार खाई
बिचार गर्नु।
- अँगालाको माया
भँगालाको पानी।
- एउटा छोरो के छोरो
- एउटा आँखा के आँखा, आदि।

तालिका-२७

आदि अनुप्रास भएका लेप्चा तुक्काहरू	अर्थ
• आतिम ठोम, आतिम मुङ तन्चिमला।	• ठुलो सहरमा महाशून्यता।
• आथ्याक काल्तेन, आथ्याक नेत न्यु।	• एउटा ठाउको भन्दा, दुई ठाउको ठिक।
• तदो कोम इयुक्बी आन तदो त्योल फात।	• आफ्नो पैसा पैचो दिई आफ्नो साथी गुमाउनु।
• तदो छुङ लिरेम आन्युम थो गोङ, तदो छुङ लिन ला आन्युम थो स्यो।	• आफूले छिमेकीलाई राम्रो राख्न सके आफूलाई पनि छिमेकीले राम्रै राख्छ, आदि।

६.३.१. २. मध्यानुप्रास भएका नेपाली र लेप्चा तुक्काहरू

तुक्काका मध्यमा भागमा अनुप्रास मिलेर आएका पदहरूद्वारा मध्यानुप्रास भएका तुक्काको निर्माण भएका पाइन्छन्। यस्ता लोक कथनहरू अभिव्यक्तिका दृष्टिले लयात्मक तथा गेयात्मक गुण रहेकाले प्रभावोत्पादक हुँदछन्। यस किसिमका नेपाली र लेप्चा तुक्काहरू निम्न प्रकारका छन्-

मध्यानुप्रास भएका नेपाली र लेप्चा तुक्काहरू-

- अर्काको घर डढाउनेले
आफ्नो घर पनि डढाउँछ।
- अर्काको दुःख सुन्दा
आफ्नो दुःख लुक्छ।
- खेत कमाउनु शिरमा
बारी कमाउनु पुच्छरमा।

- रूप चाट्नु हुँदैन
सिप चाट्नु हुन्छ।
- रोगीको मित्र ओखती
परदेशको मित्र विद्या
मृत्युको मित्र धर्म।
- सबैको ओखती हुन्छ
मुखको ओखती हुँदैन, आदि।

तालिका-२८

मध्यानुप्रास भएका लेप्चा तुक्काहरू	अर्थ
• आमेल आजुक नु फो आजुक जुक्स्यो।	ज्वाँख सुन्दरले चरी पनि सुन्दर बनाउँछ।
• गनसा त्योल रे, तुसाला त्योल मुहुन्ने।	सबैका मित्र, कसैको मित्र हुँदैन।
• रुम ल्याङसा आरिङ आन तबोक नोङसा आरिङ तुनला मयोन्ने।	स्वर्गको कुरा र गर्भको कुरा कसैलाई थाह हुँदैन, आदि।

६.३.१. ३. अन्त्यानुप्रास भएका नेपाली तुक्का र लेप्चा तुक्काहरू-

कुनै पनि भाषाको शिष्ट साहित्य अन्तर्गत कविता, गजल, गीत आदिमा अन्त्यानुप्रास एउटा प्रमुख अलङ्कारका रूपमा पनि ग्रहण गरेको पाइन्छ। त्यस्तै प्रकारले लोकसाहित्यका विविध विधाहरू जस्तै- लोकगीत, लोक कविता, गाथा, गाउँखाने कथा आदिमा पनि अन्त्यानुप्रास मिलेको देखिन्छ। यी सम्पूर्ण विधाहरूमा अन्त्यानुप्रास भएकै कारण लयात्मक तथा गेयात्मक गुणले युक्त हुने हुँदा लोकले सजिलै मुखस्थ गरी मौखिक रूपमा चीरकालसम्म राख्न महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुँदछ। यी

अनुप्रासकै कारण लामा-लामा लोक गीत, गाथा, लोक कथन आदि लोकका अमूल्य रत्नहरू लोकले मौखिक परम्परामा जोगाई राखेका हुन्। यसै क्रममा अन्त्यानुप्रास युक्त नेपाली र लेप्चा तुक्काहरू पनि लोक परम्परामा प्रचलित छन् जो यस प्रकार छन्-

अन्त्यानुप्रास भएका नेपाली तुक्काहरू

- अनुहार न भाँति
उसै मेरो नाति।
- अभागी हग्न बस्यो
तीन वित्ताको काठ पस्यो।
- पानी खानू मूलको
बिहे गर्नु कुलको
- मामाको त भाङ्ग्राको धोती
भान्जाको के गति।
- रात राम्रो जुनले
मान्छे राम्रो गुणले. आदि।

तालिका-२९

अन्त्यानुप्रास भएका लेप्चा तुक्काहरू	अर्थ
• आबुङ नला ली, आन् इचेक् नला ली ।	मुखले पनि बोल्यो, पिँधले पनि बोल्यो।
• गन मरो तदो तदो तनका, आन् रम गन्सा तनका।	सबै आ-आफ्नै लागि, ईश्वर सबैका लागि।
• पुनु रेम ठियम कात, आनजेन्बु क्येन्बु रेम ठियम कात।	धनीलाई एउटा नीति, गरिब, दुःखीलाई अर्कै नीति, आदि।

६.३.१.४. आद्योपान्तानुप्रास भएका नेपाली तुक्का

नेपालीमा आदि, मध्य र अन्त्यानुप्रासका साथै आद्योपान्तानुप्रास भएका तुक्काहरू पनि रहेका छन्। यस्ता लोक कथनहरू वक्ताका निम्ति मनमा राख्न सक्ने अनि प्रसङ्ग अनुरूप प्रयोग गर्न सक्ने गुण रहेका हुन्छन्, जस्तै- 'खाने बेलामा घिन नसम्झनू, सुले बेलामा रिन नसम्झनू'। यस तुक्कामा क्रमैले आदिदेखि अन्त्यसम्म अनुप्रास मिलेका छन्। लेप्चा भाषामा यस किसिमका आद्योपान्तानुप्रास भएका तुक्काहरू पाइँदैनन्। नेपालीमा मात्र यस किसिमका लोक कथनहरू प्रशस्त रहेका पाइन्छन्। ती यस प्रकार छन्-

आद्योपान्तानुप्रास भएका नेपाली तुक्काहरू-

- आफैले गर्नु, आफैले मर्नु।
- एकातिरको दैलो, एकातिरको भैलो।
- कसैका डाहा, कसैका आहा।
- कसैलाई भने मरीमरी, कसैलाई भने परीपरी।
- खानेबेलामा घिन नसम्झनू, सुलेबेलामा रिन नसम्झनू।
- काम प्यारो कि चाम प्यारो।
- छन् गेडी सबै मेरीछैनन् गेडी सबै टेडी।
- रात पनि सकियो बात पनि सकियो, आदि।

लेप्चामा यसरी तुक्का मिलाउने परम्परा विशेष गरी 'अप्या वम' (Aai a vM) अर्थात् संस्कारमूलक लोकगीतमा रहेको पाइन्छ। यस किसिमका गीतमा विभिन्न विषयहरू समावेश गरिएका हुन्छन्। जस्तै नयाँ घर निर्माण गर्दा, खेती काम गर्दा गाउने, विवाह सम्बन्धी, पुजा-आज, चाड- बाड आदि विविध विषय सम्बन्धी 'अप्या वम' अर्थात् संस्कार गीत लेप्चा समाजमा प्रचलित रहेको पाइन्छ। जुन गीतमा अनुप्रास अनिवार्य रूपमा मिलेको हुँदछ। यद्यपि लेप्चा तुक्काका सन्दर्भमा आदि, मध्य र अन्त्यानुप्रास मिलेका लेप्चा तुक्काहरू पाइन्छन् भने आद्योपान्तानुप्रास

भएका तुक्काहरू लेप्चा लोकोक्तिमा पाइँदैन। मूलतः लेप्चा भाषाका शिष्ट साहित्य वा लोक साहित्यमा यसरी अनुप्रास वा तुकबन्दीबारे कतै पनि चर्चा भएको पाइन्न।

६.३.२. वर्गीकरणका आधारमा नेपाली तुक्का र लेप्चा तुक्काको तुलनात्मक अध्ययन

नेपाली र लेप्चा तुक्काको वर्गीकरण रूपात्मक र विषयात्मक दुवै आधारमा गर्न सकिन्छ। रूपात्मक अन्तर्गत लघु, मझौला र लामो आकार भएका तुक्का गरी तीन वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ। त्यसै गरी विषयात्मक दृष्टिले तुक्कामा प्रयुक्त विषयहरूका आधारमा वर्गीकरण गरी अध्ययन विश्लेषण गर्न सकिन्छ। उखानलाई जुन आधारमा विद्वान्हरूले वर्गीकरण गरेका छन् सोही आधारमा नेपाली र लेप्चा तुक्काको पनि वर्गीकरण गर्न सकिन्छ। उखनलाई विषयात्मक वर्गीकरणका आधारमा नेपाली उखान र रोङ रिङ्तोमहरूको तुलनात्मक अध्ययन गरिए झैं नेपाली र लेप्चा तुक्कालाई पनि विषयात्मक वर्गीकरणका आधारमा तुलना गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ। उखानले झैं तुक्काले पनि विविध विषयहरूलाई समेटेका हुन्छन्। यसका साथै रूपात्मक वर्गीकरणका दृष्टिले दुवै भाषाका तुक्काहरूलाई तुलनात्मक रूपमा अध्ययन गरिने छ।

६.३.२.१. नेपाली तुक्का र लेप्चा तुक्काको रूपात्मक वर्गीकरणका आधारमा तुलना

रूप र संरचनात्मक आकारका दृष्टिले तुकबन्दीयुक्त लोक कथनलाई वर्गीकरण गर्ने पद्धति नै रूपात्मक वर्गीकरण हो। यस किसिमको वर्गीकरण अन्तर्गत झमक प्रसाद शर्माले उखानको वर्गीकरण गर्दा तीन मुख्य आधारमा गरेका छन्, जस्तै- १. शब्दशक्तिमूलक, २.संरचनामूलक र ३.रसमूलक।^{१६} यहाँ संरचनात्मक तथा आकारका आधारमा तुक्काको लघु, मझौला र लामो आकार भएका तुक्का गरी तीन स्थूल वर्गमा विभाजन गरी दुवै भाषामा प्रचलित तुक्काहरूको तुलनात्मक विवेचना गरिने छ।

^{१६} झमक प्रसाद शर्मा, बृहत् नेपाली उखान भण्डारण, पूर्ववत्, पृ भूमिका खण्ड v।

क) लघु आकार भएका नेपाली र लेप्चा तुक्का

लघु आकार भन्नाले यहाँ दुई शब्ददेखि चार शब्दसम्म भएका तुक्काहरूलाई लिन सकिन्छ। नेपालीमा 'नासो पासो', 'पुस फासफुस' आदि सबैभन्दा छोटो आकारका तुक्काहरू मानिन्छन्। लेप्चामा पनि यस किसिमका तुक्काहरू रहेको पाइए तापनि शब्दसङ्ख्याका दृष्टिले दुई शब्ददेखि सुरु भएर चार शब्दसम्मकालाई लघुआकार मान्नु पर्ने देखिन्छ। नेपालीमा झैं दुई शब्द मात्र मिलेर तुक्का बनिएको लेप्चामा पाइँदैन। यहाँ लेप्चा तुक्काहरू धेरै जसोमा आदिअनुप्रास रहेको पाइन्छ। नेपाली र लेप्चामा प्रचलित लघु आकारका तुक्काहरूलाई निम्न प्रकारले देखाउन सकिन्छ-

लघु आकारका नेपाली तुक्काहरू

- अघाडि लात, पछाडि बात।
- अहिलेको गहुँ, के कहूँ।
- कान देउ, कुरा नदेउ
- चितायो कि बितायो।
- जङ्गलमा मङ्गल।
- नआतिनू नमातिनू।
- नासो पासो।
- पुस फासफुस।
- भाइ फुटे गँवार लुटे।
- रातभरि करायो दक्षिणा हरायो।
- हुनेहार दैव नटार, आदि।

तालिका-३०

लघु आकारका लेप्चा तुक्काहरू	अर्थ
• आतिम सा आतिम रिङ।	ठुलाको ठुलै कुरो।
• इयोक् रे इयोक् दो म।	काम चहिँ कामै हो।
• कोम न कोम जुक म।	पैसाले पैसा बनाउँछ।
• ची न ची स्यो।	जाँडले नाश गर्छ।
• रुमसा आगात, डुनदो गात।	ईश्वरले चाहेको हुने भएको, आदि।

ख) मझौला आकार भएका नेपाली र लेप्चा तुक्का

लोकोक्ति विधामा विशेष गरी यस किसिमका मझौला आकार भएका उखान र तुक्काहरू सङ्ख्याका दृष्टिले धेरै रहेका छन्। पाँचदेखि आठ अक्षरसम्म भएका तुक्कालाई यस शोधप्रबन्धमा मझौला तुक्का मानिएको छ। यसप्रकारका नेपाली र लेप्चा तुक्काहरूलाई निम्न प्रकारले देखाउन सकिन्छ-

मझौला आकार भएका नेपाली तुक्काहरू

- अरू ठग्छन् अरूलाई, लाटो ठग्छ बाबुलाई।
- अलमल्ल गोत्र, आमा एउटी बाबु सत्र।
- आजका नौला, भोलि हामीजस्तै हौला।
- आइमाई सुखमा बस्दैनन्, बाखा सम्ममा चर्दैनन्।
- इखले बिख खानू, बिख खाएपछि मरिजानू।
- उखानको बखान, बेइमानको के ठेगान।
- एकमाना भात खाइँदो, मुलुकै धाक लाइँदो।
- कङ्गालीको धन सय फेर गन।

- कसैलाई भने मरी मरी, कसैलाई भने परी परी।
- काग र कोइली, छुट्याउने बोली।
- खाई न पाई, छालाको टोपी लाई।
- गधालाई गधाकै भारी, बोकालाई बोकाकै भारी।
- जोगीदेखि भैंसीलाई डर, भैंसीदेखि जोगीलाई डर।
- दिउँ आफू नाङ्गो, नदिउँ माग्नेको मुख बाङ्गो।
- बाहिर बाहिर लोकाचार, भित्र भित्र पोको पार।
- म गर्छु आग्राको कुरा , सम्धी गर्छ गाग्राको कुरा,आदि।

तालिका-३१

मझौला आकार भएका लेप्चा	अर्थ
तुक्काहरू	
•आक आहेन, आन आलुत अह्वन।	लामो हात गर्नु मुटु तताउनु।
•आगो आचे नु, आगो आचे थोस्यु।	राम्रो ले राम्रै गर्छ।
•आतिम ठोम, आतिम मुड तरिम्ला	ठुलो सहर, ठुलै शान्त, सुनसान।
•आथ्याक काल्तेन, आथ्याक नेत न्यु।	एउटै टाउको भन्दा दुईवटा टाउको असल।
•आबुड नला ली, आन इचेक नला ली।	मुखले पनि बोल्यो, पिँधले पनि बोल्यो
•तुन नुम ल्यो अ हुन किदक् चा ल्यो म।	जसले ऋण लियो, त्यसले दुख पनि लियो है, आदि।

लेप्चामा नामयोगी र विभक्तिहरू प्रायः जसो अलग्गै लेख्ने चलन रहेकोले गर्दा विभक्तिलाई पनि एउटा शब्दकै रूपमा हेरेको पाइन्छ। यसर्थ तुक्कामा शब्दसङ्ख्या धेरै रहेको भान हुँदछ जस्तै- माथि दिएको 'आबुड' नला ली,आन इचेक नला ली' तुक्कालाई लिन सकिन्छ। यसको सोझो अर्थ हुन्छ मुखले पनि बोल्यो, पिँधले पनि बोल्यो। यहाँ लेप्चाको 'नला' शब्द नेपालीमा 'ले'

विभक्तिको रूपमा प्रयुक्त छ, र यसलाई 'मुख' शब्द (आबुड)- सँग नजोडेर अलगगै लेखिएको पाइन्छ।^{१७} यसर्थ विभक्तिलाई छुट्टै लेख्ने कारणले पनि लेप्चा तुक्काहरू नेपाली तुक्काभन्दा लामा वा शब्द सङ्ख्या धेरै रहेको पाइन्छ।

ग) लामो आकार भएका नेपाली र लेप्चा तुक्का

प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा भन्ने हो भने नेपाली र लेप्चा लोकोक्ति विधाअन्तर्गत मझौला आकारका तुक्काहरू सङ्ख्याका दृष्टिले पहिलो स्थानमा रहेका छन् भने दोस्रो स्थानमा लामो आकारका तुक्काहरू रहेका छन्। नेपालीमा लामा आकार भएका तुक्काहरू दुई अनुप्रास मिलेका पाउ वा पद्यदेखि ६ वटा अर्थात् तीन जोडाभन्दा पनि बढी तुकबन्दी मिलेर बनेका तुक्काहरू लोकमा प्रचलित रहेका पाइन्छन्। जस्तै- 'रोगीलाई ताना, केटाकेटीलाई नाना, पाहुनालाई खाना, गँजडीलाई ताना, घोडालाई दाना, चोरलाई थाना,' आदि। यस प्रकारको तुक्का अङ्ग्रेजी लोक परम्परामा पनि रहेको तथ्य आइरल्यान्डका उखानहरूको अध्ययन गर्ने क्रममा किनह्यानले 'सम आइरिस प्रोवर्ब्स' शीर्षक आफ्नो प्रबन्धमा यस किसिमको उदाहरण प्रस्तुत गरेका छन्-

'मन्स्टर फर लर्निङ'

कन्नौट फर ब्रिडिङ

लैन्स्टर फर फिडिङ

एन्ड अल्स्टर फर थिभिङ।'

(Munster for learning,

Connaught for breeding,

Leinster for feeding,

And Ulster for thieving.)^{१८}

^{१७} के पी तामसाङ, (सन् १९९९) रोड रिडतोम, लेप्चा प्रोवर्ब्स, हिरन्यमणि प्रधान, मणिप्रिन्टिङ प्रेस, आर सि मिन्ट्री रोड, कालेबुङ, पृ ३

तुकबन्दीयुक्त संरचना भएकाले यस किसिमका उक्तिहरूमा लयात्मकताका साथै गेयात्मक विशेषता रहेका हुन्छन्। लेप्चा लोक परम्परामा पनि लामो आकार भएका तुक्काहरू रहेका छन्। यद्यपि तुलनात्मक दृष्टिले हेर्दा नेपालीमा जुन किसिमका लामा लामा तुक्काहरू छन् लेप्चामा त्यति पाइँदैनन्। यसप्रकार यी दुई भाषामा पाइने लामा आकार भएका तुक्काहरूलाई यसरी देखाउन सकिन्छ-

लामो आकार भएका नेपाली तुक्काहरू

- अल्छीको बल्छी पाखुरेको जाल, मर्दको दुवाली माछाको काल।
- आज पनि मामा भैँसी किन्न जाम, भोलि पनि मामा भैँसी किन्न जाम।
- आमा आमा तिमीलाई ता बोक्सी भन्छन्, चुप लाग् नानी जस्तो देख्यो तेस्तै भन्छन्।
- आमा बाबु पूरा माइती, दाजु भाइ आधा माइती, भदै माइती छैन माइती।
- उखु खारी चिनी, दूध खारी नौनी, बुद्धि खारी गुणी, मन खारी मुनि।
- एक दिनका पाहुना, मिठो मिठो खाऊन्,
दुई दिनका पाहुना जसोतसो खाऊन्,
तीन दिनका पाहुना जतासुकै जाऊन्।
- ऐया आमा घैया पाक्यो चिउरी कुटाईदेउन,
चिउरी खाँदा दन्तै दुख्यो दूधले भिजाइदेउन,
पारीबाट जन्ती ल्याए ब्यौली लुकाइघौन।
- काम गर्नाको दुःखले जोगी भयो, जोगी भएको भोलिपल्ट भोकै रह्यो।
- केटा केटी आए,
गुलेली खेलाए,
चरा मार्न सकेनन् पुच्छर हात हल्लाए।

^{१८} जी एच किनह्यान (१८८९) सम आइरिस प्रोवर्बस्, फोकलोर जर्नल फोकलोर सोसाइटी (ग्रेट ब्रिटेन) भल्युम ७, लन्डन, पृ ३७

- घोडालाई कोर्ना, फिरन्तालाई गोडा, जागिरेलाई तोडा, तरुनीलाई जोडा।
- ठुलो चरी पासोमा परी, सानो चरी उदेकले मरी।
- पूर्व जाऊँ भने उतैबाट आको, पश्चिम जाऊँ भने थाह नभाको, उत्तर जाऊँ भने हिवैँ हिउँ भाको, दक्षिण जाऊँ भने आगाको राँको।
- वर सर बुहारी काख चेलो छ, पर सर बुहारी काख चेलो छ, खान लाग्यो बुहारी बराज्यूको थाल कता छ।
- सप्रने घरको बेलुकाको मतो, बिग्रने घरको बिहानको मतो, उखेलिने घरको मतो न जतो, आदि।

तालिका-३२

लामा आकार भएका लेप्चा तुक्काहरू	अर्थ
• आकेत अकयुम्का गन न इड, किदक जोक्बा तुला मनिन् नम इड।	सुख शान्ति छँदा सबैको हाइ हाइ, दुख परिआउँदा छैन कोही दाजु-भाइ।
• आमु आबो सा आलुत आकप आजोन प्लोडका, आकप आजोन सा आलुत लोड प्लोडका।	आमा बाउको मन छोरा-छोरीमाथि, छोरा छोरीको मन ढुङ्गा-मुढामाथि।
• उड ति ह्योडबा उड लोम ल्योत, मि ति ह्योडबा मि लोम ल्योत।	खोला बढी आउँदा खोलाको बाटो छोड्नु, आगो बढी आउँदा आगोको बाटो छोड्नु।
• कसा सम कात कोन, रमसा सम कात कोन।	मेरो मन एकातिर, भगवानको मन अर्कैतिर।
• बामगोड उडका लयुमला कोम स्यो, लोमगोड आपोन छ्यो स्यो।	बसे लेउ लाग्छ, हिँडे छेउ लाग्छ।
• गन मरो तदो-तदो तनका आन रम गनसा तनका।	सबै मान्छे आ-आफ्नै लागि, भगवान् सबैका लागि।

•मिकसाप ल्याङका मिकच्यामगात, थोङस्योङ ल्याङका थोङक्योपगात।	अन्धाको ठाउँमा आँखा चिम्लिनु लङ्गडाको ठाउँमा पलैँटी कस्नु।
•सुसा मिसा दुप स्यो, सोम्याङ उङ न बुस्यो।	चैतमा (हिउँदो) डढेलो लाग्छ, वर्षामा पानीले बगाउँछ,आदि।

घ) प्रश्नमूलक एवम् प्रश्नोत्तरीमूलक नेपाली र लेप्चा तुक्काको तुलना

तुक्काहरू प्रश्नमूलक र प्रश्नोत्तरीमूलक मात्र नभएर मानिसमा हुने विभिन्न भावहरूका आधारमा पनि निर्मित भएको पाइन्छ। लोकोक्तिले समेटेका विषय व्यापकताकै कारण विभिन्न भाव, विभिन्न रूप-रचना, उखान तुक्काहरूमा रहेको पाइन्छ। सामान्यार्थ, विध्यर्थ, अनिश्चयार्थ सबै प्रकारका भाव तुक्कामा पाइन्छन्। भावका आधारमा विध्यर्थक भाव प्रकट गर्ने तुक्काहरू जस्तै - 'उकाली भए पनि ओराली भए पनि बीचमा एउटा ससुराली होस्, काली भए पनि गोरी भए पनि ससुरालीमा एउटी साली होस्। हा हु गर्नु, काम भने टार्नु, अघि भने नसर्नु।' लेप्चामा 'उङ ति होङबा उङ लोम ल्योत, मी ति होङबा मी लोम ल्योत' अर्थात् खोला बढेर आउँदा खोलाको बाटो छोड्नु, आगा बढेर आउँदा आगाको बाटो छोड्नु, जस्ता तुक्काहरू रहेका देखिन्छन्। यीबाहेक प्रश्नमूलक र प्रश्नोत्तरीमूलक तुक्काहरू नेपालीमा प्रशस्त रहेका छन्। लेप्चामा प्रश्नमूलक तुक्का कहीं कतै रहेको हुनसक्ने प्रमाण यस तुक्काले दिँदछ जस्तै 'डु नी उङ अले, डु मनिन् स्यु अले?' अर्थात् माछा छ भने दुवाली फर्काउनु, माछा छैन भने किन दुवाली फर्काउनु? तर प्रश्नोत्तरीमूलक तुक्काहरू लेप्चा लोक परम्परामा रहेको पाइँदैन। यसर्थ यहाँ प्रश्नमूलक र प्रश्नोत्तरीमूलक नेपाली तुक्काहरूबारे सङ्क्षेपमा चर्चा गर्दै उदाहरण प्रस्तुत गरिन्छ। यस प्रकारका कथन भाषिक कार्य-व्यापारका लागि खुबै चाखलाग्दा ठहर्दछन् भने वक्ताको वाक्चातुर्य पनि यिनमा झल्कँदछ। नेपालीमा प्रचलित प्रश्नमूलक किसिमका तुक्काहरूका दृष्टान्त-

प्रश्नमूलक नेपाली तुक्काहरू

- अर्ति भनेको अमृत हो, मूर्खबाहेक छोड्छ को?
- अलाई न मलाई, केको बलाइ?
- आफू त महादेव उतानो पर, को देला वर? यस्ताको के भर?
- उँटले जमिन कहिले देख्यो? सुँगुरले स्वर्ग कहिले देख्यो?
- काँक्रा नि खानु, थाँक्रा नि भाँचु?
- काम गर कान्छी, किन गर्ने बिरामी मान्छे? भात खाने कान्छी? किन नखाने बढ्ने मान्छे? जात्रा जाने कान्छी? किन नजाने तरुनी मान्छे?
- काम प्यारो कि, चाम प्यारो?
- जोईको पोइ, पोइको जोई मेरो जुँगा खोइ?
- दाँत फुकालेको सर्प, त्योसँग रहने के को दर्प? आदि।

प्रश्नोत्तरीमूलक नेपाली तुक्काहरू

- ओछ्यान लाइदे सम्थीलाई ओछ्यान लाइदे भन्छौ, के ओछ्यान लाउने? दाउरा आफै लाइराका छौ।
- कहाँबाट आउने को हो? अस्ति आउने म हो।
- के गछ्यौँ बूढी आमै? लिखा टिप्छु बाबै।
- केटी कस्ती छ? बोल्नै नपर्ने, केटा कस्तो छ? हेर्ने नपर्ने।
- के लाउँछस् हुम्ली ? बक्खु, के ओढ्छस् हुम्ली ? बक्खु।
- केसँग खाइस्? दूधसँग निस्तै, कोसँग आइस्? बाबुसँग एकलै।
- घरभरी केटाकेटी कोक्राभरी थाइना, कहाँ जान्छौ बूढा दाइ? धोक्रो थापी माग्न।
- ज्वाइँ कुशलै? रातभरि ढिकी बाले अब मुसलै, आदि।

समग्रमा भन्नुपर्दा नेपालीको तुलनामा लेप्चा तुक्काहरू अपेक्षाकृत कमै प्रचलनमा रहेको पाइन्छ। लेप्चामा प्राप्त तुक्काहरूलाई नै नेपाली तुक्कासँग राखेर तुलना विवेचना गरिएको छ। दुवै भाषाका तुक्काहरूको अध्ययन गर्ने क्रममा देखिएको मुख्य कुरा के हो भने लेप्चामा आदि आनुप्रासयुक्त तुक्काहरू बढी प्रचलित रहेका छन् भने नेपालीमा यसको ठिक विपरीत अन्त्यानुप्रासयुक्त तुक्काहरूको बाहुल्य पाइन्छ। आकारका आधारमा पनि लेप्चा तुक्कामा लघु आकार र लामो आकार भएका तुक्काहरूको सङ्ख्या खुबै कम प्रचलनमा रहेको पाइन्छ। यसै कारण लेप्चामा अनुप्रासयुक्त उक्ति (तुक्का) बारे हिन्दी र नेपाली आदि भाषाहरूमा झैं धेरै चर्चा भएको पाइँदैन। लेप्चा भाषाबारे कलम चलाउने फोनिङ, मेनवाइरिङ, पी टी सिमिक आदिले अङ्ग्रेजीका राइम्ससँग मिल्दा-जुल्दा सामग्रीलाई तुक्काका रूपमा हेर्दै लेप्चा लोकोक्ति जगत्मा यस्ता अनुप्रासयुक्त कथन प्रचलनमा रहेको कुरा उल्लेख गरेको पाइन्छ। यद्यपि लेप्चामा यस्ता उक्तिलाई छुट्टै नाम दिएर अध्ययन भएको पाइँदैन। यी विद्वान्हरूले अनुप्रासको कुरा लेप्चा लोकगीत तथा संस्कामूलक गीतहरूका सन्दर्भमा गरेको हो भन्ने स्पष्ट बुझिन्छ। के पी तामसाङ्द्वारा सङ्कलित दुवै उखान सङ्ग्रहमा रहेका तुक्काहरूलाई लिएर साथै विभिन्न स्रोतबाट लिइएका तथा लेप्चा लोक जीवनमा मौखिक परम्परामा रहेका तुक्काहरूकै सङ्कलनका आधारमा यहाँ नेपाली तुक्कासँग तुलनात्मक विवेचना गर्ने प्रयास भएको छ।

६.४. नेपाली र लेप्चा वाग्धाराको तुलनात्मक अध्ययन

वाग्धारा लोकोक्ति विधाको सबैभन्दा छोटो संरचनात्मक रूप भएको उपविधा हो। यसैकारण विद्वान्हरूले यसका पर्यायका रूपमा 'वाक्यांश' शब्दको पनि प्रयोग गरेका छन्। वाग्धारा अपूर्ण वाक्य खण्डका रूपमा प्रयुक्त लोक प्रचलित कथन हो जसले लाक्षणात्मक र व्यञ्जनात्मक अर्थ प्रदान गर्दछ। यस्ता वाग्धाराको प्रयोगले भाषा चमत्कारी, प्रभावकारी, आलङ्कारिक बन्न पुग्दछ। यो सबै भाषा र समाजमा पाइने हुँदा यसका विभिन्न भाषामा विभिन्न नामहरू पनि दिएको पाइन्छ। नेपालीमा प्रचलित वाग्धारा शब्द संस्कृतको वाक्+धारा- को समस्त रूप हो, जसको अर्थ बोली-प्रवाह भन्ने बुझिन्छ। लेप्चामा पनि वाग्धारालाई विद्वान्हरूले विभिन्न किसिमले परिभाषित गरी परिचय दिने काम गरेका छन्। सर्वप्रथम जी बी मेनवाइरिङले लेप्चा भाषाको अध्ययन गर्ने क्रममा

अलङ्कृत भाषाअन्तर्गत लेप्चा 'तुङ्बोर' अर्थात् वाग्धाराबारे चर्चा गरेको पाइन्छ। आलङ्कारिक तथा लाक्षणिक अर्थले युक्त शब्दहरूलाई तुङ्बोर भनिन्छ भन्ने भाव व्यक्त गर्दै यसरी उदाहरण दिएका छन्- 'मिक च्याम' सोझो अर्थमा आँखा बन्द गर्नु लाक्षणिक अर्थमा 'मर्नु' हुन्छ।^{१९} यसकारण उक्त किसिमका कथनहरूलाई लेप्चामा पनि वाग्धारा वा तुङ्बोर भनिएको पाइन्छ। समग्र रूपमा विषयलाई घुमाएको उक्ति तथा लाक्षणिक कथन नै तुङ्बोर हुन्। यसरी लेप्चामा उखान र तुक्काको तुलनामा लेप्चा वाग्धारा 'रोङ तुङ्बोर रिङ' सम्बन्धी केही अध्ययन र सङ्कलन कार्य भएको पाइन्छ।

माथि उल्लिखित विद्वान्हरूका मत तथा परिभाषाहरूलाई हेर्दा लोकमा प्रचलित अप्रचलित दुवै किसिमका लाक्षणिक अर्थ भएका कथनहरूलाई लेप्चामा तुङ्बोर रिङ अर्थात् वाग्धारा भनिएको पाइन्छ। नेपाली र लेप्चामा यसप्रकारका उक्तिबारे तुलनात्मक दृष्टिले अध्ययन गर्ने हो भने विशिष्ट किसिमको लक्षणा र व्यञ्जनामूलक अर्थ प्रदान गर्ने पद वा पदावलीहरूलाई पनि लेप्चा लोक परम्परामा वाग्धारा मानिएको पाइन्छ। नेपालीमा 'रात पच्यो' वाक्यले विभिन्न व्यञ्जनात्मक अर्थ दिए झैं, लेप्चा 'बोङ' शब्दको अर्थ लाटो हुन्छ भने पर्यायको रूपमा 'नाओङ' पनि भनिन्छ र यस 'नाओङ' शब्दलाई फोनिङले 'तुङ्बोर रिङ' भनेका छन् जसको अर्थ लठेप्रो, निमुखा, सुधो, मूर्ख आदि हुन् भन्ने तथ्य प्रकाश पारेका छन्।^{२०} यसरी लाक्षणिक, व्यञ्जनात्मक अर्थ भएका शब्द वा कथनहरू सबै लोकोक्ति वा वाग्धारा हुन्छन् भन्ने होइन, तर लोकोक्ति वा वाग्धाराहरू यस किसिमका अर्थमा प्रयुक्त हुँदछन् भन्ने हो। अन्ततः लेप्चामा पनि वाग्धारा सम्बन्धी चर्चा गर्ने विद्वान्हरूले आलङ्कारिक भाषाका निम्ति प्रयुक्त लोकप्रचलित लक्षणात्मक र व्यञ्जनात्मक अर्थ प्रदान गर्ने वाक्यांश वा पद वा पदावलीहरूलाई वाग्धारा वा 'तुङ्बोर रिङ' हुन् भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन्।

^{१९} जी बी मेन्वेरिङ (सन् १९८५) ए ग्रामर अफ दि रोङ (लेप्चा) ल्याङ्ग्वेज, दया पब्लिशिङ हाउस, दिल्ली ११०००६, पृ १३०

^{२०} ए आर फोनिङ (सन् २००३) लेप्चा माइ भेनिसिङ ट्राइब, पूर्ववत पृ १७१

६.४.१. वर्गीकरणका दृष्टिले नेपाली र लेप्चा वाग्धाराको तुलना

लोकोक्तिका अन्य विधाहरूझैं वाग्धारालाई पनि वर्गीकरण गर्ने विविध आधारहरू रहेका छन् जसलाई विभिन्न विद्वान्हरूले आ-आफ्नै प्रकारले देखाएका छन्। बालकृष्ण पोखरेलले संरचनात्मक रूपमा वर्गीकरण गरी वाग्धाराहरू दुई प्रकारका देखाएका छन्- क) एकपदीय र ख) अनेकपदीय वाग्धाराहरू।^{२१} उनले एकपदीय वाग्धारामा 'लखने', 'पाखे', 'कुशल' आदि राखेका छन् भने अनेकपदीयमा 'आड मारु', 'मेख मारु मुख बाउनु' आदिलाई लिएका छन्। चूडामणि रेग्मीले क) भाषिक र छोटकरीमा, ख) सांस्कृतिक, ग) साहित्यिक र घ) मनोवैज्ञानिक गरी चार वर्गमा वर्गीकरण गरेका छन्।^{२२} त्यस्तै प्रकारले चूडामणि बन्धुले विषयात्मक र संरचनात्मक दुई प्रमुख वर्गमा विभाजित गर्दै संरचनाका आधारमा क) क्रियामुक्त र ख) क्रियायुक्त गरी अझ दुई वर्गमा वर्गीकरण गरेका छन्।^{२३} यसरी अध्ययन सुविधाका लागि कुनै पनि कुरालाई वर्गीकरण गर्न आवश्यक देखिन्छ।

लेप्चा 'तुङ्बोर रिङ' अर्थात् वाग्धारा सम्बन्धी यसरी व्यापक रूपमा अध्ययन भएको पाइँदैन। यसर्थ यसको वर्गीकरण गर्ने कुनै कार्य भएको छैन। तथापि यहाँ उल्लिखित अन्य भाषाका विद्वान्हरूकै वर्गीकरणका आधारमा लेप्चा वाग्धाराको वर्गीकरण गर्दै नेपाली वाग्धारासँग तुलनात्मक रूपमा विवेचना गरिने छ।

६.४.१.१. संरचनात्मक दृष्टिले नेपाली र लेप्चा वाग्धारा

वाग्धाराहरू विविध रूप र संरचनामा संरचित भएका हुने हुँदा सोही अनुरूप वर्गीकरण गरी अध्ययन गर्नु बढी युक्तिसङ्गत हुन्छ। वाक्यकै एउटा अंशका रूपमा प्रचलित यस किसिमका उक्तिहरू एक पद, दुई वा तीभन्दा बढ्ता पदहरूको समूहद्वारा निर्माण भएको पाइन्छ। यसका

^{२१} पोखरेल बालकृष्ण, (वि. सं. २०५५) राष्ट्रभाषा, साझा प्रकाशन, पृ १२२

^{२२} रेग्मी चूडामणि, नेपाली टुक्काहरूको अध्ययन, पूर्ववत्, पृ १४

^{२३} बन्धु चूडामणि, नेपाली लोकसाहित्य, एकता बुक्स, पूर्ववत् पृ ३५८

अतिरिक्त व्याकरणिक कोटीका आधारमा पनि वाग्धाराहरू निर्मित भएको पाइन्छ। जस्तै – 'ढोल पिट्नु', 'आँखा तर्नु', 'अन्धो बन्नु', 'उँधो लाग्नु', 'धौ- धौ पर्नु', 'उडेर जानु', आदि। लेप्चामा पनि 'अन्योर जेन'- अर्थात् कान खानु, 'अम्लेम मात'- मुख फुलाउनु, 'बुङ ग्यापबु-' (बाख्रो) थुतुनो धेर चलाउने, 'तुम्पुम'- (लाटोकोसेरो)- जहिले पनि मुख फुलाएर बस्ने वा रिसाइरहने, आदि कथनलाई मेन्वाइरिङ्ले लेप्चा व्याकरणमा समावेश गरी लेप्चा भाषाका आलङ्कारिक कथनका रूपमा तुङ्बोर रिङ्लेलाई स्विकारेका छन्।^{२४} यसरी दुवै समाजमा वाग्धाराहरू नाम र क्रिया, विशेषण र क्रिया, अव्यय र क्रिया, द्वैत, समापिका र असमापिका क्रिया आदिद्वारा पनि निर्मित भएको पाइन्छ।

क) एकपदीय नेपाली र लेप्चा वाग्धाराहरू

नेपालीमा दुईपदी वा अनेकपदीका तुलनामा यस्ता किसिमका वाग्धाराहरू कमै रहेका देखिन्छन् जसले वाक्यमा प्रयुक्त भई प्रभावकारिता उत्पन्न गराउँदछ। लेप्चा लोकोक्ति जगत्मा एकपदीय रोङ तुङ्बोर अर्थात् वाग्धाराहरू नै बढी प्रचलित देखिन्छन्। यस प्रकारका नेपाली र लेप्चा वाग्धाराहरूलाई निम्न प्रकारले देखाउन सकिन्छ-

तालिका-३३

एकपदीय नेपाली वाग्धारा	साधारण अर्थ	विशेष अर्थ
• उपरतली	उँधै-उँभै हुनु	हैजा।
• कुशल	कुश काट्न जात्रे	सिपालु।
• कात्तिके	कात्तिकको	कुकुर।
• गाईजात्रे	गाईजात्राको	हास्यास्पद ।
• नकचरो	नाक चढेको	निर्लज्ज।
• परमधाम	स्वर्गको घर	मृत्यु।

^{२४} जी बी मेन्वेरिङ (१९८५) ग्रामर अफ दि रोङ (लेप्चा) ल्याङ्गवेज, पूर्ववत्, पृ १३१

• पाखे	पाखामा बस्ने	असभ्य।
• वैकुण्ठबास	वैकुण्ठको बसाइ	मृत्यु।
• लखने	लखन थापाजस्तो	सिल्ली, आदि।

तालिका-३४

एकपदीय लेप्चा वाग्धारा	साधारण अर्थ	विशेष अर्थ
<ul style="list-style-type: none"> • कुन्चिङ- गिट्टा, • कुन्दोङ- नेभारो, • तसे- गुरु, • तुम्पुम- लाटोकोसेरो, • तक्र्युक- भ्यागुतो, • तुक्नोल- चिप्ले किरा, • नोप- पदेरा किरा, • सना- भालु, • सहु- बाँदर 	<ul style="list-style-type: none"> एकप्रकारको जङ्गली कन्दमूल एकप्रकारको रुख सबै काम कुरो जान्ने जहिले पनि मुख फुल्लाउने फुल्लिएर बस्ने ढिलो हिँड्ने गनाउने किरा हिंस्रक जन्तु जङ्गली जन्तु 	<ul style="list-style-type: none"> पातलो आबा न चाबाको सिपालु रिसाहा रिसाइ रहने साह्रै ढिलो गन्धे, फोहोरी कोतर्ने, आदि चकचके, काम बिगार्ने।

यसरी यी दुई समाजमा प्रचलित एकपदीय वाग्धारालाई तुलनात्मक दृष्टिले हेर्दा पशु-पक्षी, रूख-पात, फल-फूल आदिका नाममा वाग्धाराहरू लेप्चा लोक परम्परामा रहेको पाइन्छ, भने नेपालीमा मान्छेसँग सम्बन्धित गुण र कर्म आदिद्वारा निर्मित भएको पाइन्छ। यद्यपि नेपालीमा यस किसिमका विषयमा आधारित वाग्धारा पनि रहेका छन्। जस्तै- उल्लू, काग, गधा, चमेरो, बाँदर, स्याल आदि। मुख्यतः रूख-पात, फल-फूल आदिका नाममा भने लेप्चामा जति प्रचलित देखियो नेपालीमा त्यति धेरै प्रचलित देखिँदैन।

ख) क्रियामुक्त र क्रियायुक्त अनेकपदीय नेपाली र लेप्चा वाग्धाराहरू

नेपाली र लेप्चा लोकोक्तिमा दुई पदीय वाग्धाराहरू नै बढी प्रचलित देखिन्छन्। दुई पदीय वाग्धाराहरू नै वास्तवमा युक्तिपूर्ण लोक कथनका रूपमा लिन सकिन्छ। यस प्रकारका वाग्धाराहरूलाई क्रियामुक्त र क्रियायुक्त गरेर अझ दुई वर्गमा विभाजित गर्न सकिन्छ। वाग्धारा बन्नका लागि विशेष पदमा विशेष क्रियाहरू जोडिएका हुन्छन्। यस किसिमका दुईपदीय क्रियामुक्त र क्रियायुक्त तीन विशेषता रहेका वाग्धाराहरूलाई एकै ठाउँमा राखी अध्ययन गर्न सकिन्छ। यस प्रकारका नेपाली र लेप्चा वाग्धाराहरूका दृष्टान्त यस प्रकार छन्-

तालिका-३५

दुई पदीय क्रियामुक्त नेपाली वाग्धारा	दुई पदीय क्रियायुक्त नेपाली वाग्धारा
<ul style="list-style-type: none"> • आकाशको फल • अँधाराको काम • खोलाको गीत • गौँडाको बाघ • पिँजराको सुगा • बलीको बोको • भालुको कन्यट 	<ul style="list-style-type: none"> • अचानो हुनु • आँखा तर्नु • आगो सल्कनु • इज्जत राख्नु • आँला भाँच्नु • जरो गाढनु • जिब्रो टोक्नु, आदि।

तालिका-३६

दुईपदीय क्रियामुक्त लेप्चा वाग्धारा	साधारण अर्थ	विशेष अर्थ
<ul style="list-style-type: none"> • आथ्याक तिम्बु- • आज्योङसा ली- • ईयु मुतिक- • कह्याक फो- • कन्चिङ तेप- • तक्ली आपोक- • तुक्नोम हेन्बु- • सह आक- 	<ul style="list-style-type: none"> ठुला टाउके मामाको घर हिरा कालिज चरो गिट्टे छोटो आन्द्रे लामो नाक भएको बाँदरको हात 	<ul style="list-style-type: none"> राजा रानी समान जेल, सुधार गृह मूल्यवान् काम कुरो ठिक गर्न नसक्ने लोभी, कष्टी कम्ति खाने बाहुन चकचके, काम बिगार्ने, आदि।

तालिका-३७

दुईपदीय क्रियायुक्त लेप्चा वाग्धारा	साधारण अर्थ	विशेष अर्थ
<ul style="list-style-type: none"> • आक फ्र्याम्बु- • आयोङ ग्योक- • आथ्याक बुक- • आक डम्बु (ग्रम्बु)- • आक हेन्बु- • सङ्ली थेरबु- • सआर थोरनोन- • सुकु नवोम- 	<ul style="list-style-type: none"> हात लम्काउनु, गिदी खलबलिनु, टाउको ठटाउनु, हात छिटो चलाउने, लामो हात गर्ने, जालो बुन्ने, बाख्रो उम्किनु मलसाँप्रोको जोडी, 	<ul style="list-style-type: none"> लोभ गर्नु बुद्धिले काम नगर्नु धोका दिनु जाँगरिलो चोर ढङ्ग पुऱ्याएर बोल्न सक्ने झुटा बोल्नु कहिले जोडी नछुट्ने, आदि।

६.४.१.२. विषयात्मक आधारमा नेपाली र लेप्चा वाग्धाराहरू

विषयका आधारमा हेर्दा ब्रह्माण्डका यावत् कुराहरूलाई नेपाली र लेप्चा वाग्धाराहरूमा परिलक्षित भएको देख्न सकिन्छ। प्रकृतिका यावत् कुराहरू मान्छेको दैनन्दिन जीवनसँग प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्ध रहेका छन्। यसर्थ मान्छेको लोक जीवनसँग घनिष्ठ सम्बन्ध रहेको हुँदा लोकोक्तिहरूमा पनि प्रकृति जगतका विविध कुराहरू समावेश भएका छन्। यिनै कुराहरू नेपाली र लेप्चा वाग्धाराका विषयात्मक वर्गीकरणअन्तर्गत पर्दछन् जसलाई प्रत्येक उप-शीर्षकहरूमा विभक्त गरी अध्ययन गरिने छ।

क) मानव शरीरसम्बन्धी नेपाली र लेप्चा वाग्धारा

विषयात्मक वर्गीकरणअन्तर्गत मानव शरीर सम्बन्धी नेपाली र लेप्चा वाग्धाराहरू धेरै पाइन्छन्। मान्छेले जीवनका हरेक क्रिया-कलापहरू विभिन्न शारीरिक अङ्ग उपाङ्गकै माध्यमले गर्ने गर्दछन्। त्यसका साथै ती शारीरिक अङ्ग-उपाङ्गहरूको माध्यमद्वारा मान्छेले विशेष सङ्केत तथा इशाराका माध्यमले भाव अभिव्यक्तिका क्रियाहरू पनि गर्ने गर्दछन्। ती अङ्ग सञ्चालनका माध्यमद्वारा विभिन्न भावहरू व्यक्त गर्नसक्ने प्राणी मात्रमा मान्छेलाई सर्वश्रेष्ठ दर्जा प्राप्त भएको छ। यसर्थ विभिन्न स्थितिमा विभिन्न भावहरू मान्छेले शारीरिक अङ्ग सञ्चालनद्वारा व्यक्त गर्दछन्। जस्तै- आँखा झिम्क्याउनु, मुख बङ्ग्याउनु, मुटो हल्लाउनु, शिर निहुराउनु आदिले विशेष साङ्केतिक अर्थ बहन गर्दछन्। यसर्थ यसैका आधारमा नेपाली र लेप्चा वाग्धाराहरू लोकपरम्परामा निर्मित भएको पाइन्छ जसलाई यसरी देखाउन सकिन्छ-

तालिका-३८

मानव शरीर सम्बन्धी नेपाली वाग्धाराहरू	विशेष अर्थ
• आँखा उघ्रनु।	होस खुल्नु।
• आँखाको कसिङ्गर हुनु।	मन नपर्नु।

<ul style="list-style-type: none"> • आँला ठड्याउनु। • कन्सिरी तातनु। • कम्मर कसनु। • काखी च्याप्नु। • नाक काटिनु। • टुप्पीबाट धुवाँ छुटनु। • पैताला फर्काउनु • मुख बङ्ग्याउनु, आदि। 	<ul style="list-style-type: none"> चेताउनी दिनु। रिस उठनु। लागिपर्नु। पक्षपात गर्नु। इज्जत जानु। रिसले सीमा नागनु। मर्नु। मन नपराउनु, आदि।
---	--

तालिका-३९

मानव शरीर सम्बन्धी लेप्चा वाग्धाराहरू	साधारण अर्थ	विशेष अर्थ
<ul style="list-style-type: none"> • आमिक ओक स्योङ- • आक फ्र्याम्बु- • आयोङ ग्योक- • आथ्याक बुक- • आक डम्बु (ग्रम्बु)- • आक हेन्बु- • आन्योर जेन- • आली तोत्स्योङ- • आम्लेम मात्स्योङ- 	<ul style="list-style-type: none"> आँखा खोल्नु, हात लम्काउनु, गिदी खलबलिनु, टाउको ठटाउनु हात छिटो चलाउने लामो हात गर्ने, कान खानु, जिब्रो टोक्नु, अनुहार कालो पार्नु 	<ul style="list-style-type: none"> होस पुन्याउनु। लोभ गर्नु। बुद्धिले काम नगर्नु। धोका दिनु। जाँगरिलो। चोर। कान खानु। मृत्यु। दुःखी हुनु, असन्तुष्ट हुनु, आदि।

ख) प्रकृतिसम्बन्धी नेपाली र लेप्चा वाग्धारा

प्रकृति नै मानवका निम्ति गुरु, संरक्षक, तथा संहारकर्ताका रूपमा देखिन्छ। प्रकृतिमा रहेका घाम, जुन, तारा, हावा, पानी, ढुङ्गा, माटो, खोला, नाला, वन जङ्गल, पशु प्राणी आदि यावत् कुराहरू सम्पूर्ण जगत्लाई नै भरण पोषण गर्ने कुराहरू हुन्। यसो हुँदा मान्छेको जीवनमा धेरै कुराहरू प्रकृतिमा नै निर्भर रहेको बोध हुँदा लोकपरम्परा तथा लोकोक्तिहरूमा यसलाई विशेष स्थान प्राप्त भएको मान्न सकिन्छ। यसर्थ विभिन्न प्रकारले प्रकृतिका विभिन्न रूपहरूको वर्णन गरिएको लोकवार्ताका विविध विधाहरूमा देख्न पाइन्छ। तदनु रूप नेपाली र लेप्चा वाग्धारामा पनि सोही प्रकृतिका विविध रूपहरूको वर्णन पाइन्छ जो यस प्रकार छन्-

तालिका-४०

प्रकृति सम्बन्धी नेपाली वाग्धारा	विशेष अर्थ
<ul style="list-style-type: none"> • आकाशको फल। • अँध्यारोको काम। • कुवाको ब्याड। • आगो सल्कनु। • भिरको मौरी। • तेल काड्नु। • डाँडा काट्नु आदि। 	<ul style="list-style-type: none"> दुर्लभ कुरा। बेटुङ्गाको काम वा अनिश्चयपूर्वक गरिने काम सीमित ज्ञान। ध्वंस हुनु। उँधो न उँभो हुनु। मेहनत गर्नु। गइसक्नु आदि।

तालिका-४१

प्रकृति सम्बन्धी लेप्चा वाग्धारा	साधारण अर्थ	विशेष अर्थ
• ईयु मुतिक-	हिरा	मूल्यवान्

• कन्चिङ तेप-	गिट्टाको डल्लो	लोभी, कपटी
• कुन्चिङ-	गिट्टा	पातलो
• कुन्दोङ-	नेभारो	आबा न चाबाको
• उङ व्याखु-	पानी फिट्टाउने	नराम्रो काम गर्ने
• सक्मत प्योरबु-	हावा फिँजाउने	व्यर्थको कुरा फैलाउने, आदि।

ग) पशु-पक्षीसम्बन्धी नेपाली र लेप्चा वाग्धाराहरू

विषयात्मक वर्गीकरणअन्तर्गत वाग्धारामा विभिन्न पशुपक्षी, कीट पतङ्ग आदिको वर्णन रहेको हुँदछ। मानव सभ्यताको विकीसको इतिहासमा पशुपक्षीको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको देखिन्छ। यसकारण यी दुवै जातिका वाग्धारामा पशुपक्षीको वर्णन रहेको पाइन्छ। यस प्रकारका नेपाली र लेप्चा वाग्धाराहरूलाई निम्न किसिमले देखाउन सकिन्छ-

तालिका-४२

पशुपक्षी सम्बन्धी नेपाली वाग्धारा	विशेष अर्थ
• आकासका चरा खसाउनु।	असाधारण काम गर्नु।
• कुइराको काग हुनु।	हराउनु।
• झिँगा भन्काउनु।	बेइज्जत हुनु।
• पिँजराको सुगा हुनु।	बन्धनमा पर्नु।
• भिजेको मुसो हुनु।	केही काम नलाग्ने हुनु।
• धोबीको कुकुर हुनु।	ठेगानाबिनाको हुनु।
• पेटमा मुसा दगुर्नु।	भोक लाग्नु।
• स्याल आदि।	चतुर हुनु आदि।

तालिका-४३

पशुपक्षी सम्बन्धी लेप्चा वाग्धारा	नेपाली अर्थ	साधारण अर्थ	विशेष अर्थ
• तुम्पुम-	लाटोकोसेरो	जहिले पनि मुख फुल्लाउने	रिसाहा
• तक्र्युक-	भ्यागुतो	फुल्लिएर बस्ने	रिसाइ रहने
• तुक्नोल-	चिप्ले किरा	ढिलो हिँड्ने	साह्रै ढिलो।
• नोप-	पदेरा किरा	गनाउने किरा	गन्धे, फोहोरी।
• सना-	भालु	हिँस्रक जन्तु	कोतर्ने, नङ्ग्याउने
• रुबा आलोम-	कछुवाको गति	कछुवाको चाल,	ढिलो
• सआर थोरनोन-	बाख्रो उम्कनु	बाख्रो उम्किनु	झुटो बोल्नु हावा फिट्नु

घ) संस्कार वा संस्कृतिसम्बन्धी नेपाली र लेप्चा वाग्धारा

प्रत्येक जाति वा गोष्ठीका आ-आफ्नै परम्परा वा संस्कार-संस्कृति हुन्छन्। त्यस्तै प्रकारले नेपाली र लेप्चा जातिका पनि आ-आफ्नै जातिगत संस्कार-संस्कृति छन्। धार्मिक क्रियाकलाप, संस्कारगत मान्यता, रीति रिवाज, लोकविश्वास आदि विषयसँग सम्बन्धित वाग्धाराहरू यी दुवै जाति वा समाजमा प्रचलित रहेका पाइन्छन्। अभिव्यक्ति सम्पुरित रहेको तिनका वाग्धाराहरूमा पनि उखान र तुक्का जस्तै, संस्कार-संस्कृति, रीति-तिथि, विश्वास-मान्यता आदि सम्पुरित रहेका हुन्छन् भन्ने कुराको दृष्टान्तका रूपमा दुवै भाषाका केही वाग्धाराहरू दृष्टान्त स्वरूप क्रमैसित तल प्रस्तुत गरिन्छ-

तालिका-४४

संस्कार वा संस्कृति सम्बन्धी नेपाली वाग्धारा	विशेष अर्थ
• खरानी घस्नु।	वैराग्य उत्पन्न हुनु साधु हुनु।

• चोला फेर्नु।	नयाँ रूपमा देख्न पाउनु।
• चिना हेर्नु।	लगन हेर्नु, साइत जुराउनु।
• धूप हाल्नु।	चाप्लुसी गर्नु।
• ढोल पिट्नु।	हल्ला गर्नु।
• बोक्सी लाग्नु।	नजर लाग्नु, नराम्रो हुनु।
• भोग दिनु।	प्रसाद चढाउनु।
• भाकल गर्नु आदि।	प्रण गर्नु।

तालिका-४५

संस्कार वा संस्कृति सम्बन्धी लेप्चा वाग्धारा	साधारण अर्थ	विशेष अर्थ
• कम्सी बाङ्स्योङ	शिर ढल्नु	मृत्यु हुनु, काम नलाग्ने हुनु।
• तसे	गुरु	पुजारी, जान्ने।
• दारमित-दारतिक	भाग्यमानी महिला	सौभाग्यवती।
• पतेक बुन्बु	ढुङ्ग्रो (तोङबा) बोक्ने	पछि पछि आउने।
• पिक सत्स्योङ	मन्साउने काम	नराम्रो हुनदेखि जोगाउनु।
• मानि बु	माला जप्ने	लामा ।
• बुङथिङ	कुल पुजा गर्ने	पुरोहित, जान्ने व्यक्ति।
• बुङ क्ल्याम्बु ।	मुख मिठाउने	मुन-पुजारी महिला ।

ड) पेसा तथा व्यवसाय सम्बन्धी नेपाली र लेप्चा वाग्धारा

मानव समाजमा आदिकालदेखि नै जीवन धान्न कुनै न कुनै पेसालाई अजाउने गरेको छ। सिकार गर्नु, फल कन्दमूल सङ्ग्रह गर्नु, पशु पालन गर्नु, व्यापार-व्यवसाय, खेतीपाती लाउनु, नोकर

चाकरको काम गर्नु, शिक्षा-दीक्षा प्रदान गर्नु आदि नाना थरीका पेसा तथा व्यवसायसँग सुरुदेखि नै मान्छेले पेट भर्नका निम्ति सम्बन्धित हुनुपरेको छ। यसरी आफ्नो पेसासँग सम्बन्धित रहँदा मान्छेले विविध अनुभवहरू बटुल्न सकेको देखिन्छ। यसै क्रममा ती अनुभवहरू सार रूपमा एक पुस्तादेखि अर्को पुस्तामा वाणीद्वारा हस्तान्तरित हुँदै आउने क्रममा लोकोक्तिहरू निर्माण हुन पुगेका पाइन्छन्। वाग्धाराहरू पनि यही रीतले लोकमा प्रचलित हुन पुगेका छन्। नेपाली र लेप्चामा पनि यस किसिमका वाग्धाराहरू प्रचलित देखिन्छन्-

तालिका-४६

पेसा तथा व्यवसाय सम्बन्धी नेपाली वाग्धारा	विशेष अर्थ
<ul style="list-style-type: none"> • आकासका चरा खसाउनु, • दलाली गर्नु। • चाकरी गर्नु। • जाँगर चलाउनु। • सुन उमानु। • रोजी-रोटी बढाउनु। • बोहोनी गर्नु। 	<p>असाधारण काम गर्नु। ठगेर पैसा लुट्नु। चाप्लुसी गर्नु। उत्साहपूर्वक वा जोसिएर काम गर्नु। कडा मेहनत गरेर असल परिणाम निकाल्नु। आयस्रोत बढाउनु। थालनी वा सुरु गर्नु ।</p>

तालिका-४७

पेसा तथा व्यवसाय सम्बन्धी लेप्चा वाग्धारा	साधारण अर्थ	विशेष अर्थ
<ul style="list-style-type: none"> • आबेक बु- • आक डम्बु- • क्योन डकबु- 	<p>माझको मान्छे छिटो हात चलाउने जोखाना हेर्ने</p>	<p>कुरा गर्न सिपालु, कलिया, लमी। जाँगर देखाउनु। बेपत्ताको कुरा गर्ने।</p>

• सङ्ली थेरबु-	जाल बुन्ने	कुरा गर्न सिपालु व्यक्ति।
• मलाक निम्बु-	जाँगर भएको	लगनशील।
• ताक्चु क्युक्बु-	कोदालो चलाउने	नेपालीमा भुजेल जाति।
• सङ्ली ल्युक्बु-	जाल हान्ने	अन्दाजी कुरा गर्ने।

नेपाली र लेप्चा वाग्धारामाझ समानता र भिन्नता दुवै रहेका पाइन्छन्। नेपालीमा 'जिरे खोर्सानी' भनेर सानो कदको तर तिखो मिजास भएको मानिसलाई भनिन्छ भने लेप्चामा 'सङ्कार' अर्थात् खोर्सानी एउटा सामान्यार्थक पदमात्रका रूपमा पाइन्छ। नेपालीमा कहिले नछुट्टिने जोडालाई 'चखेवाको जोडी' भनिएको पाइन्छ, भने लेप्चामा 'सुकु नवम' अर्थात् मलिसाँप्रोको जोडी भनिएको पाइन्छ। नेपालीमा 'चखेवाको जोडी' भनेर पति पत्नी तथा प्रेमी-प्रेमिकालाई नै इङ्गित गरेको पाइन्छ भने लेप्चामा कहिल्यै नछुट्टिने सम्बन्ध रहेका साथी भाइका निम्ति पनि मलिसाँप्रोको जोडी भन्ने उक्ति प्रचलित देखिन्छ। जस्तै 'आनी नेत रे सुकु नवम क्लान्ला स्यु गो?' अर्थात् तिमीहरूचाहिँ के हो मलिसाँप्रोको जोडीजस्तै? अर्को लेप्चा वाग्धारा प्रयोग भएको वाक्य यस प्रकारको छ-

'सरोडः सक्ल्याड न्योतका सआर थोरनोन् म' अर्थात् आज भटमास बारीमा बाख्रा उम्वयो है। यसको विशेष अर्थ यहाँ कसैले ढाँट्दैछ वा झुटो कुरा फिँजाउँदैछ है, भन्ने हुन्छ।

'लुकाल सा सोङ्ग्योका सुङ्की व्याम्बुसोडः रेमला लिकगात मो' अर्थात् भोलिको अनुष्ठानमा 'तागाधारीहरूलाई' पनि बोलाउनुपर्छ है। यस वाक्यमा प्रयुक्त 'सुङ्की व्याम्बुसोडः' अर्थात् तागाधारी शब्द लेप्चामा वाग्धाराकै रूपमा प्रयोग हुने गरेको पाइन्छ।

'कन्दोडः क्लान्ला स्युमु' अर्थात् आबा न चाबाको मान्छे, आदि।

यसरी लेप्चा वाग्धारामा रुख-पात, पशु-प्राणी आदिको वर्णन अधिक रहेको पाइन्छ। खुबै धेरै यी दृष्टान्तहरूबाट नेपाली र लेप्चा वाग्धारामा आ-आफ्नै जातिगत मौलिकता रहेको तथ्यको पुष्टि हुन्छ।

निष्कर्ष

यस अध्यायमा नेपाली र लेप्चा उखान, तुक्का एवम् वाग्धाराको तुलनात्मक अध्ययन प्रस्तुत गर्ने क्रममा सर्वप्रथम नेपाली र लेप्चा उखानलाई विविध आधारबाट तुलनात्मक दृष्टिले हेर्ने प्रयास गरिएको छ। प्रथमतः यी दुई जातिमा लोकप्रचलित उखान, तुक्काहरूलाई विभिन्न कुराका आधारमा वर्गीकरण गरी रूपात्मक वर्गीकरण अन्तर्गत लघु, मझौला, लामा आकारका अनि प्रश्नमूलकका रूपमा छुट्ट्याएर तुलनात्मक अध्ययन प्रस्तुत गरिएको छ। यसबाहेक संरचनाका आधारमा दुवै जातिमा प्रचलित वाग्धाराहरूको वर्गीकरण र विश्लेषण गरी तुलनात्मक रूपमा विवेचना गरियो। यसै गरी विषयात्मकताका आधारमा विभिन्न विषयमा आधारित उखान, र वाग्धाराहरूमाझ तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ। यसरी नेपाली र लेप्चा लोकवार्ता अन्तर्गत लोकप्रचलित उखान, तुक्का एवम् वाग्धाराहरूलाई क्रमैले हेर्ने र केलाउने प्रयास यस शोधप्रबन्धमा गरिएको छ। यस क्रममा देखिएका मुख्य कुराहरू सङ्क्षेपमा निम्न बुँदाहरूमा देखाउन सकिन्छ-

- नेपाली र लेप्चा लोकोक्तिका विषयमा गरिएको यस तुलनात्मक अध्ययनमा उखानसम्बन्धी रूपात्मक र विषयात्मक साथै समान रूप र भाव भएका उखानहरूलाई पनि केलाएर हेरिएको छ। यस सन्दर्भमा आकारगत दृष्टिले नेपाली र लेप्चामा लघु, मझौला र लामा आकारका उखानहरूको स्थितिबारे तुलनात्मक दृष्टिले हेर्दा लेप्चामा लघु र मझौला आकारका तुलनामा लामा आकारका उखानहरू धेरै कम प्रयोग प्रचलनमा रहेको देखिन्छ।
- लेप्चा रिङ्तोअन्तर्गत प्रश्नोत्तरीमूलक उखानहरू पनि थोरै रहेका देखिन्छन्। यस प्रकारका केही उखानहरू लेप्चा भाषामा अन्य भाषा विशेष गरी नेपालीबाट रूपान्तरित भई प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ।
- विषयवस्तु सम्बन्धी नेपाली र लेप्चा उखानहरूलाई तुलनात्मक दृष्टिले हेर्दा जातिगत सांस्कृतिक मौलिकता यी दुवै भाषाका उखानहरूमा पाइन्छ। जस्तै- रोङ रिङ्तोममा 'सहु अकका टुक पत'-को अर्थ 'बाँदरको हातमा गान्टेको फल' भन्ने हुन्छ। यसको नेपालीमा पर्याय स्वरूप 'बाँदरको हातमा नरिवल', भन्ने उखानमा पाइन्छ। लेप्चाहरू भौगोलिक

दृष्टिले पहाडी क्षेत्रमा मात्र बसोबासो गर्ने जाति भएकाले र उनीहरूको धार्मिक- सांस्कृतिक परम्परा यहाँको भौगोलिक-जैविक परिवेशमा आधारित हुनाले उनीहरूले बसोबासो गर्ने ठाउँमा नरिवल नहुने तर गान्टेको फल पहाडी जङ्गलमा प्रशस्त पाइने हुनाले लेप्चा लोकजीवनसँग परिचित वन-जङ्गल, फल-फूलको वर्णन उखानमा पाइनु स्वाभाविक हो। त्यस्तै प्रकारले नेपालीमा नरिवल धार्मिक पूजाआजामा चाहिने फल भएकोले यसको वर्णन उखानमा पाइएको हो। यसको मूल कारण के हो भने सबै जातिको एउटै मान्यता, परम्परा, संस्कृति, रीतिरिवाज, रहन सहन एवम् जीवनशैली आदि हुँदैन। यसर्थ त्यही अनुरूप उखानहरूमा आ-आफ्नो सांस्कृतिक मौलिकताको अभिव्यक्ति र तदनुसार शब्दसंयोजन हुँदछ भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ।

- तुलनाको क्रममा नेपाली र लेप्चा वाग्धाराको पनि रूपात्मक वर्गीकरणका आधारमा अध्ययन गर्ने प्रयास भएको छ। आकारका दृष्टिले दुवै जाति वा भाषामा लघु, मझौला र लामा किसिमका तुक्काहरू रहेका पाइन्छन्। यस क्रममा देखिएका प्रमुख कुरा लेप्चा तुक्का अन्तर्गत प्रश्नोत्तरीमूलक तुक्काहरू लेप्चा लोक परम्परामा रहेका पाइँदैनन्।
- यस शोधप्रबन्धमा नेपाली र लेप्चा वाग्धाराको पनि संरचना र विषयका आधारमा तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ। यी दुई जातिमा प्रचलित वाग्धारामा के कति कुराहरूमा समानता र के कतिमा भिन्नता रहेका छन् भन्ने पत्ता लगाइयो। जस अन्तर्गत संरचनागत तवरले लेप्चामा एक पदीय वाग्धाराहरू खुबै धेर प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ भने विषयात्मक दृष्टिले पशुपक्षी र रूखपात सम्बन्धी वाग्धाराहरू लेप्चामा धेर प्रयोग प्रचलनमा रहेको देख्न पाइन्छ। जुन कुराको पुष्टि उपर्युक्त उदाहरणहरूबाट स्पष्ट हुँदछ।